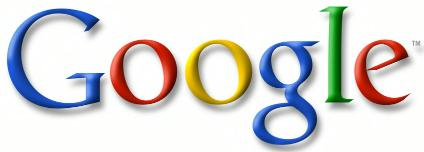
Google

7 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 7

ИСТОРИЈА
СРПСКОГА НАРОДА

НАПИСАЛИ

Љ. КОВАЧЕВИЋ и Љ. ЈОВАНОВИЋ

СВЕСКА ПРВА

Kovačević, Lj.

7 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 7

ИСТОРИЈА
СРПСКОГА НАРОДА

НАПИСАЛИ

Љ. КОВАЧЕВИЋ и Љ. ЈОВАНОВИЋ

СВЕСКА ПРВА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1893

ПРЕГЛЕД

ЧИТАОЦУ

Има већ тридесетину година како шири круг српских читалаца није добио у руке спис о старијој прошлости нашега народа, у коме би били сабрани добици до којих је дошла савремена наука. Томе је без сумње највише криво што сама историска наука и многе њене помоћне гране имају још много питања и широких одсека где могу још само испитивати и — нагађати. Међу тим су читаоци све више осећали потребу за књигом која би им одговорила на много што, што их пита њихова жудња за познањем народа и прошле славе његове. Зато је управа „Српске Књижевне Задруге“ одлучила да подмири то што садашњи нараштај с правом тражи од данашње науке, и тај је посао нама поверила.

Ми сматрамо да би нам рад био веома непотпун, кад не би обухватио у овом приповедању и западни део нашега народа: Хрвате. Уз то, Срби су имали много заједничкога не само с Хрватима него и с другим својим суседима Бугарима, па је с тога за правилно разумевање наше прошлости потребно много више знања из историје, колико хрватске толико бугарске, но што се сме претпоставити у већине читалаца којима се намењује овај спис. Зато смо, с пристанком „Задругине“ управе, одлучили да уносимо у причање опширнији спомен свих значајнијих догађаја у ове наше суседне браће.

У изради списа били су нам од велике помоћи радови ранијих писаца. Некима смо се од њих управ врло много служили. Како нисмо имали довољно времена пред собом, нисмо могли поклонити довољно брижљивости изради свих појединости, а имаће ме-

ста на којима ће се и по обради моћи познати хитање. Због истога узрока није ова свеска ни заокругљена као што треба; управ изостали су с краја другога одсека одељци о Словенима по западној половини Балканскога Полуострва у VIII веку, и о догађајима у почетку IX века. О њима је, потпуности ради, дан само кратак преглед у „Додатку" на крају. Надамо се да ће нам читалац то опростити, јер је свему узрок жеља да му, већ у првом колу књига „Задругиних", пружимо једну о оном што је Србину, од толико векова, постало најдраже, а то је спомен онога што су му стари урадили. Ова књига још не може причати о њихову царевању, али њени листови неће с тога казивати ствари ни мање знатне ни мање поучне.

У Београду, почетком 1893 године.

Љ. Ковачевић
Љ. Јовановић

ИСТОРИЈА

СРПСКОГА НАРОДА

I.

ПРИСТУП

Поглед на историју Балканскога Полуострва до 536 године после Христа.

1. Ни Срби с Хрватима ни Бугари нису од увек у данашњим својим земљама на Балканском Полуострву. На њему су од памтивека били: Грци, Илири и Трачани, три народа индојевропска, сродна, али ипак засебна. Грци су живели најјужније, у Грчкој. Трачани и Илири дељаху међу собом, готово по пола, осталу, куд и камо већу, просторију полуострва, и то: први захватаху источни део, а други западни. Граница им беше, северније, од прилике повијарац који са источне стране шаље воде у десну обалу Колубаре и доњега Ибра; јужније, пак, оба се народа сретаху око извора Моравиних и око Вардара у Маћедонији.

У област ова два народа размакоше се доцније Грци; они се за време свога политичкога и трговачкога распрострањавања, раширише по јужном приморју трачком и илирском, па одатле почеше продирати и у унутрашњост. Нарочито су напредовали у Маћедонији, чије се

становништво у течају историском беше готово погрчило. Исто су се тако ширили и на западној обали, где су у Епиру имали исти успех који и у Маћедонији. По осталој западној обали основаше многобројне своје насеобине, колико на копну, толико на острвима, те су најзнатније биле оне на Иси (Вису), Фару (Хвару) и Црној Коркири (Корчули)[1]. Много мањи, али ипак знатан, беше број грчких насеобина, основаних на црноморској страни.

2. Трачани и Илири живели су по племенима, од којих је вредно упамтити: илирске Истре (у Истри), Јаподе, Либурне, Далмате, Ардијеје, Ауторијате, Дасарете, Таулантије, Енхелеје, Епирце који су чинили са свим засебну грану илирску, Дардане (око Шара), затим трачке Трибале, Пикенсе (на реци Пеку), Тимахе (на Тимоку), Месе, Кробизе, Гете, Одрисе (око Марице), Сатре који су доцније прозвани и Бесима (у Родопи), Сапеје (око ушћа Месте), Пеоне (око горњега Вардара и Струме).

Ни трачка се ни илирска племена не мogaху никако уздићи да оснују уређене државе. Томе није био једини узрок ступањ њихова развића, већ и чудновата географска поцепаност њихове отаџбине. Једини покушај, да уједине Трачане, учинише око 450 године пре Христа Одриси, те уjединише земљу између

[1] Још пре Грка допирали су својим насеобинама у Јадранско Море и њихови претходници и учитељи у поморству: Пуни или Феничани; споменућемо им насеобину Бутоју (Будву). — Сва имена, која се овде штампају размакнутим словима, говорила су се у време пре словенскога досељења.

Јегејскога, Црнога Мора, Дунава и горњега Искра; у исто то доба беху и Трибали основали доста јаку државу. Али све потраја за мало; унутрашње распре опет преобладаше. — И код Илира се слични покушаји свршаваху с једнаким неуспехом. Ту се најпре истицаше снагом држава коју основаше Енхелеји, па после друга коју подигоше Таулантији; али ниједна не могаше постати народном државом илирском. У погрченој Маћедонији поче се напротив с већим успехом. Ту се основа јака монархија, и маћедонски владаоци почеше срећно уједињење целога Балканскога Полуострва. Филип II и син му Александар Велики подвластише Грчку, Трачане до Дунава и јужна илирска племена. Ну после, за прејамника Александрових, опет наста распадање на мноштво мањих, племенских, држава, и опет се поновише борбе.

3. Тако стање даваше прилике туђинцима, да се користе. Још у првој четврти IV века пре Христа (400—376) ударили су са севера Келти на Илире и заузели северније земље илирске, па још потиснули трачке Трибале. Келти увећаше, нарочито у првој половини III века (300 —251), једно старо зло балканско: несталност у насељима племенским. Тако Трибали одоше с Мораве, где су дотле становали, на доњи Дунав и Црно Море; Аутаријати, с горње Неретве, једним делом се помакоше јужније, а једним се делом обретоше чак на горњој Струми. Ова несталност још више сметаше оснивању сталне и уређене

државе, а била је потпомогнута самим друштвеним развићем ових народа. — —

Илири су били земљораднички народ, али је ипак сточарство било најзнатнија грана привредна; стари писци замерају једном илирском племену да људи све тежачке радове остављају женама а сами гледају стоку. Они на острвима и осталом приморју живели су од рибања, а кад се усавршише у бродарству и оснажише на мору, стадоше гусарити. Исто су овако и по унутрашњости била редовна разбојничка четовања. Гусарство су особито развили у другој половини III века пре Христа (250—201). Тада су Ардијеји били подигли доста јаку државу, која досизаше на север преко Неретве а на југ преко Дрима. Пленом њихових дрских гусара биваху не само поједини трговци на мору, него и цели градови на грчким обалама. Против њих се већ дизаху гласови са свих страна, и на балканском и на талијанском брегу Јадранскога и Јонскога Мора.

4. То стање даде повода Римљанима, да пруже руке на полуострво и зарате на Илире. Та је борба почела баш у очи, знаменитога у историји човечанској, другога пунскога рата (218—201), када су Римљани имали борбу с картагинским вођом Ханибалом: на коме ће остати господство ондашњега света. У том ратовању имаху учешћа и народи с Балкана: Илири, Маћедонци и Грци. Окренувши сву своју снагу на Ханибала, Римљани се у први мах задовољише, да, колико толико, зауздају

те његове помоћнике; али, кад савладаше свога крвника, те се стадоше размицати на све стране, пођоше и на Балканско Полуострво. Овде је борба била дуга и крвава, нарочито с Илирима и келтским Скордисцима, и ако се често прекидала. Као пример те упорности нека послужи велики устанак који су дигли противу Римљана за владе Октавијана Августа Илири и њихови северни суседи Панонци (6 године после Христова рођења). Било их је под оружјем не мање од две стотине хиљада ратника. Да их савладају, Римљани су изводили своје најбоље војводе и употребили војну снагу, бројем готово једнаку устаничкој. Те големе војске ношаху се неколике године, и тек с тешком муком буду устаници савладани, и то колико силом, толико благошћу и попуштањем. Од кад се пак илирско-римска борба почела, оно пред другим пунским ратом, па док се завршила, захватила је пуних двеста и педесет година. — За то време беху још осим Панонаца покорени и Грци и Маћедонија и Трачани, а доцније завладаше Римљани и Дачком, земљом која је, као и Панонија, са севера суседна балканским[1].

5. Римска владавина на Балканском Полуострву трајала је без прекида до пред крај

[1] Дачка је захватала садашњу Влашку, Ердељ и Банат. Кад су доцније Римљани изгубили ову земљу, подигли су на самом полуострву најпре једну а после две области које су назване дачким. — Панонија, међу тим, заузимаше простор, коме је на југу граница прелазила на десну обалу Саве, на истоку му је и северу био Дунав а на западу источни алписки огранци. С те стране беше нова област римска: Норик.

четвртога века. За ово су време раширили Римљани своју администрацију по целој земљи, те је поделише на неколико управних области: провинција. Та се подела чешће мењала, нарочито су имена била несталнa; зато ће се поменути најкрупније црте које су, у главном, бивале као основа свим деобама.

Цело се полуострво делило на три дела или, како су се обично звале, диекесе. Прва се, илирска, пружаше изван полуострва, а захватала је његов северозападни део. Граница између илирске и друге, месиске, диекесе била би, од прилике, правац који би се повукао од града Бара с Јадранскога Мора до ушћа Дрине у Саву[1]. Готово сав крај на запад томе правцу чињаше једну провинцију: Далмацију; само најсевернији крајеви, Посавина, припадаху другој области, Панонији. Месиска диекеса имала је једанаест области: Горњу Месију с градовима Виминакијом (развалине код Костоца на ушћу Млаве у Дунав) и Сингидуном (Београдом, који су још Скордисци подигли), Побрешку Дачку с градом Ратијаријом (Арчером близу Видина), Унутрашњу Дачку с градовима Сердиком (Срецем, Софијом), Нисом (Нишем) и Пауталијом (Ћустендилом), Дарданију с градовима Скупијем (Скопљем или Лесковцем?) и Улпијаном (Липљаном), Маћедонију, Крету, Ахају (стару Грчку), Тесалију, Нови Епир,

[1] Новија испитивања одмичу ову границу од Дрине на исток, Ибру и Колубари.

Стари Епир и Превалу с градом Скодром (Скадром). Месиска је диекеса доцније прозвана илирском, као год и прва, те се ради разликовања једна зове још источном, а друга западном илирском. Месиској на истоку беше трећа, тракиска, која је имала шест области: четири на југу Балкана (Тракију, Емимонт, Европу и Родопу) и две на северу (Доњу Месију и Скитију).

Чим су освојили полуострво, Римљани просекоше велику дужину путова за ратни и привредни саобраћај, те се по њима згодно ширио римски живот у полуострво. Они су основали и многобројне насеобине, колоније, самих својих грађана по целој земљи. Таких насеобина бејаше у самом приморју на далматинској обали девет. Од тих су насеобина још данас шест њих сачувале више или мање свој значај међу приморским варошима: Сенија (Сењ, основан од Келта), Јадера (Задар), Епидаур (Цавтат), Рисин (Рисан), Скодра (Скадар), Лис (Леш); напротив Салона (Солин) уступила је значај оближњем Сплету, те је сад обично село, као и оне две остале насеобине. Од других колонија споменућемо: у Панонији Сискију (Сисак), Сирмију (Митровицу) и Мурсу (Осек); у Горњој Месији Виминакију (која је најпре била војнички око, за тим муниципија и најпосле колонија), у Побрешкој Дачкој Ратијарију, у Доњој Месији Никопољ на Јатру (Јантри), у Маћедонији Сир (Сер), у Родопи Никопољ на Несту (Мести — Неврокоп).

Ове насеобине, имајући великих права у држави, веома напредоваху. Осим њих, «насеобина» у службеном смислу, било је још много римских насеља и насељеника по целој земљи, а тако и других многобројних исељеника из Италије и осталих поромањених провинција државних. Римски елеменат беше још представљен многим чиновништвом и, нарочито, војском римском која је у великом броју била размештена по полуострву: од почетка другога века било је на Балкану и у суседном Подунављу редовно преко сто хиљада војника од којих су се многи, по ислуженом року, стално намештали у околини места где су дотле боравили. Осим тога и балкански староседеоци, служећи у великој множини у римској војсци по разним странама царевине, примаху римски језик и просвету. Веома пак развијена трговина умножаваше балканске везе с осталим светом римским; из свих области долажаху својим пословима многобројни трговци и остали привредници, а многи се и настањиваху по Тракији и по једном и другом Илирику.

6. Већ се по до сад реченом види с каком је снагом римски живот хватао корена на полуострву. Како су пак римски досељеници били образованији од староседелачких Илира, Трачана и Келта, ови почеше примати њихов латински језик и обичаје, а матерњи језик заборављати и старе обичаје напуштати. То, што је латинштина радила по готово целом полуострву, радио је грчки утицај по јужним

областима око приморја јегејскога и јонскога где је, оно из раније, стао ногом па се почео снажити. На тај се начин поступно једни староседеоци погрчише, а други, много већи део, полатинише (пороманише). Само нека племена илирска још чуваху свој народни језик и народност, али су и она примала много речи и обичаја римских. То бејаху становници тешко приступних планина од мора до горњега Лима и до Белога и Црнога Дрима. Њихни су потомци све до данас, под именом Шкипетара или Арбанаса, очували свој стари илирски језик. Сви остали Илири, Келти и Трачани беху се прелили, много мање, у Грке а огромном већином у латинске освајаче. —

Староседеоцима су Римљани остављали са свим слободан самоуправни живот у селу и племену, те су ови и даље живели по својим племенима и по својим уредбама. Ипак су многи усвајали непрестано и по облику и по суштини уређења римске месне управе и многи добивали разна права, скопчана с којом врстом уредбе. Тако, многа племена добише уређење римских општина (муниципија), било с правом већим, римским, или с нешто мањим, тако званим латинским. Таке су муниципије постале у Терсатици (Трсату), Скардони (Скрадину), Апсори (Осору), Хореји Маргшкој (Житници Моравској, на месту данашње Ћуприје). Друге су се, стекавши права, и даље називале просто као и пре; тако се илирско племе Доклејани, који су имали као своје средиште град Доклеју (Дукљу) у Пре-

вали, и даље спомињу просто: Доклејани (respublica Docleatum).

7. За ово се време привредни живот на полуострву пренуо и пошао брзим развићем. У осталом, поромањени су се Илири, Трачани и Келти највише занимали сточарством, те је по римским тржиштима била чувена из неких крајева вуна, а из неких опет сир, као год и коњи илирски који су се више пута скупо плаћали. Ратарство је ишло упоредо са сточарством, и њим су се поред староседелаца занимали и многобројни досељеници. Исто је тако било и с виноградима, маслиницима и воћњацима. Пауталија, у којој је владало грчко становништво као и у већини градова у јужној половини полуострва, беше чувена не само са свога злата, сребра и жита него и са својих винограда и воћњака. Занатлија је било по градовима, уређених по еснафима: к о л е г и ј а м а. Ну њих је сузбијала државна индустрија која је у својим рукама имала многе знатне гране привредне. Тако је држава имала у Салони велику радионицу где се мастила вуна која ће се ткати; у тој је радионици било читаво одељење посленика који су скупљали шкољке за пурпурисање тканина; ту је била и друга радионица, где се за тим ткало и глачало свакојако ткање почињући од танких одећа царских па до дебелих једара за бродовље. Таких је установа било и још по многим местима. Опет у радионицама у Салони, Наису, Хореји Маршкој и другде, радило се свакојако оружје: оклопи, шлемови, рукавице; у

неким, као у Сискији, ковао се новац. — Минерални су производи били знатни: далматинско је приморје имало своја солила, а рударство у унутрашњости Балкана беше чувен извор државнога благостања. Као вешти испирачи злата беху познати трачки Беси с Родопе и илирски Пирусти с Дрила. Злато врбаско, пронађено у време цара Нерона «готово на површини земље,» говорили су Римљани, могло је дати каткад једнога циглога дана читавих педесет литара. По многим другим местима у Далмацији, Горњој Месији, Дарданији, Унутрашњој Дачкој, Родопи, Маћедонији, испирало се гвожђе и вадило олово и сребро.

8. Све се ово могло постићи под крилом дубокога мира који је готово двеста година уживало полуострво. Само по нека ретка навала са севера или унутрашњи покрет пореметио би за часак тишину. Али у трећем веку све се измени. Унутрашње борбе око царскога престола, које чињаху да је, по читаве одсеке времена, трајало у земљи најгоре безвлађе и војничко самовлашће, дадоше маха спољашњим навалама, те су разни народи, нарочито Сармати, Готи и Карпи, пленили по полуострву и преобраћали му читаве пределе у пустош Томе се још придружи и помор од куге, те су и број становништва и привредно стање земаљско веома били опали. У сузбијању непријатеља царевинских велику је заслугу имала војска са Балкана, нарочито илирска, која је и иначе била угледна у римској

војној снази, те су се многи Илири одликовали и у ратној као и у осталој државној служби. Што су пак крајем III века спољашњи непријатељи били одбијени, а ред унутрашњи повраћен, и тако царевина спасена од невремене пропасти, заслуга је владара родом са Балкана, особито оних из Илирије који су, у подужем низу, један век седели на царском престолу[1].

9. Опадање привреде и становништва било је не само због честих ратова, спољашњих и унутрашњих, него још и због тешкога пореског стања. Државни су данци постали веома теретни од времена царева: Диоклетијана (284—305) и Константина Великога (323—337). Догађало се да је пореза била већа од свега прихода тежачкога. С тога је сеоски свет гомилама остављао поља и бежао у градове. Они што остајаху на селу уступаху своје земље у својину богатијима, који би могли плаћати порезу, па их даље рађаху као наполичари, јер се тим уступањем ослобођаваху двоструке дужности: плаћања пореза и служења у војсци. Све је ово допринело, колико год и ратови, да се сеоско становништво веома смањи. Па и у градовима наста од Константина једнако несносно пореско стање. Све пак скупа не оста без последица за стање

[1] Један од њих, Диоклетијан, који се с правом броји међу најзнаменитије римске и светске владаоце, беше родом из превалскога града Доклеје. Он се за своје владе много бринуо о целој својој постојбини; а кад одступи с престола, повуче се у богати утврђени двор, Палату, близу Салоне, управнога средишта далматинскога, те је ту у тишини провео остатак свога живота.

римске војске но веома припоможе слабљењу и њена броја и њених средстава.

Да би се овоме доскочило, а на име појачало бројно стање становништва и привредна снага земаљска, а уједно и дало одушке наваљивању народа, који испреко Дунава надираху, почеше цареви крајем III века насељавати разне северне народе у опустеле крајеве којих је на полуострву било много. Колико је год ово доиста имало у први мах успеха, те је у првој половини IV века (301—350) било осетнога напретка, толико све то није могло уштедети балканским земљама нове невоље.

10. Народи се са севера опет усколебаше, као никад дотле. Дивљачни Хуни, грухнувши из Азије, беху изазвали бежање народа испред њихне силе, те се ови стадоше обарати на полуострво. Ово беше почетак знамените и велике сеобе народа на крају старога века. Те навале беху таке, да се нису могле силом устављати. Први је таки догађај био кад германски Визи-Готи, бежећи од Хуна, дођоше на границу римску на Дунаву, молећи да их пусте преко реке. Њих Римљани приме као што су и раније радили с другим, истина слабијим и малобројнијим, дошљацима (376). Ну необуздани Визи-Готи беху права сила, и од њих брзо претрпе полуострво велико зло, док их једва мало умири знаменити цар Теодосије Велики (382).

11. Не много после, управ 395 године зби се догађај од трајнога значаја за полуострво. Тада подели, на својој самрти, Теодосије рим-

ску царевину на западну, којој беше престоница у Риму, и источну с престоницом у Цариграду. При овој подели предвоји се и Балканско Полуострво, јер северозападни део с провинцијом Далмацијом и с Посавином, као део западног Илирика, припаде Риму, док све остало оста Цариграду. Ова је подела, осим политичких последица, имала и других, верских: — како се хришћанство беше раширило на полуострву, кад се доцније у земљама источне царевине издиже као црквена глава патријарах цариградски а у земљама на западу папа римски, тако и северозападни део полуострва потпаде под црквену област римске моћи, а источни под ону цариградску. После ових, политичких и верских, било је још и културних последица: у источној царевини после краћега времена добише Грци првенство над Римљанима, истискоше римски језик и просвету, те се држава још зове и Грчком или и Византијом (по Византији, старом граду на месту где је подигнут Цариград); с овим и већи део Балканскога Полуострва беше под утицајем византинске образованости, док северозападни оста под оном која му долажаше са запада. Све речено скупа, пак, донесе доцније крупних последица које се и данас опажају.

12. По смрти Теодосијевој обновише се страдања балканских земаља; Визи-Готи се опет дигоше, те их попленише, и једва их се источна царевина опрости, кад их упути на запад у Италију (402). Нападај визиготски

беше само почетак. Не прође ни пола века од визиготскога одласка, а већ се јавише Хуни, који беху сместили своје средиште у пространој равници на Тиси и Дунаву. Читавих пет година (442—447) плениле су њихове чете по полуострву. Освојивши Виминакију, порушили су Марг (на ушћу Марга, Мораве), Сингидун, Наис, Сердику, Филипопољ и других, свега на број седамдесет, градова, и престали су тек кад им се обећао годишњи данак. Кад се пак, брзо, распаде хунска држава, нагрну на Балкан многи други народи, те су нарочито визиготска браћа Остро-Готи починили многа зла. Остро-Готи, на послетку, одоше 488 на запад у Италију и тамо основаше своју краљевину на развалинама западне римске царевине, која беше пропала 476 године, па захватише и северозападни крај полуострва као некадашњи део западнога царства. — Али после Гота почињу ударати на полуострво азиски Бугари и — Словени. Ови су последњи можда имали удела већ у ранијим нападима (од краја II, па особито крајем IV и у првој поли V века), те бивали, као и други народи, насељавани по Тракији и Илирику. У другој половини V века њих се населио приличан број међу римско становништво.

Да одолевају све новим и новим навалама, Римљани беху, због својих домаћих невоља, готово немоћни. Цар Анастасије мишљаше само за спас Цариграда, зато 512 године подиже Д у г и З и д од 280 стадија (више од

50 километара) од Јегејскога до Црнога Мора, да тим заустави нападаче. Ну Анастасија у брзо замени енергични Јустин I (518) и за тим Јустинијан I (527—565). Срећни ратови Јустинијанови с Остро-Готима учинише да поврати од њих онај крај полуострва, којим су они из Италије владали. Осим тога, одбијајући с доста успеха и словенске упаде, могаше се похвалити да је од 536 године обновио на полуострву старе границе државне.

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА С ПОГЛЕДОМ НА ИСТОРИЈУ СУСЕДНИХ ХРВАТА И БУГАРА.

ПРВИ ОДСЕК

СЕОБА ЈУЖНИХ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО.

I. Јужни Словени у старој постојбини.

1. Словени, грана великога индојевропскога стабла, живели су од давних времена у источној Јевропи, те су у V веку после Христа захватали простор којем је ишла међа: од Вислина ушћа мало обалом Источнога Мора, па на север до Новгорода; за тим граница окреташе к југу, па се, између извора Волгиних и Днепрових, примицаше Дону, одакле сврташе на запад и пресецаше доњи Днепар те удараше на Днестар; преко горњега тока ове реке дохваташе се Карпата и Висле, па и леве обале ове реке до водомеђе између Висле и Одре, а одатле на Вислино ушће. У тој својој земљи Словени се, по разликама које се јављаху у њихној средини и које све јаче растаху, беху поделили на три засебне гране, три народа: Западне, Источне и Јужне Словене.

Данас се може говорити само о разликама које се показују на језику у ова три словенска огранка. Тако је јужни језик имао

особина̂ по којима се разликовао од западног али не и од источнога, јер је и овај имао те исте особине као и јужни. На пример у западном гласови *д* и *т* остају испред *л*, а у јужном, као и у источном, отпадају, те се у оба ова каже: плела (место: плетла), молити (место: модлити), рало (место: радло); речи цвет и звезда, које у јужном и источном имају на почетку гласове *цв* и *зв*, почињу у западном гласовима *кв* и *гв*. Исто овако догађа се да се јужни разликује и од источнога и од западнога. На пример, што је у источном и западном предлог ви (вы) то је у јужном из или други који: измислити, издати; исто је тако само јужном позната реч десни (значи: противан оном који је леви), а остали имају другу реч (прави). На послетку има појава по којима се јужни слаже са језиком једнога дела Западних Словена а разликује од језика других Западних и од језика Источних Словена. Тако, док сви први кажу врата, злато, дотле један део Западних Словена говори врота, злото а Источни ворота и золото.

Западни, Источни и Јужни Словени названи су тако колико по данашњем међусобном стаду њихових отаџбина, толико и по опдашњем. Тако су у V веку Јужни заузимали простор на изворном крају Висле и њене притоке Буга, за тим на Бугу (јужном), Днестру и нешто на Днепру. Тај простор заузима део знамените земље црнице која се, у садашњој Русији, пружа од Прута до Урала и Кав-

каза, оне земље која је од памтивека била житница источне Јевропе, јер њене богате жетве доноси неисцрпна гнојност дебелога слоја црнкасте орнице. На тој непрегледној њиви снажне и умешне словенске мишице рано су подигле напредну пољску привреду. Те земљишне прилике и постигнути економски успеси обележаваху у напред сав друштвени живот тога становништва. —

2. Како прича човек који је видео много старих Јужних Словена, они се по лику не разликоваху међу собом. Беху сви необично крупни и високи; нити беху потпуно телом бели а косом плави нити црномањасти, већ сви риђи (црвенкасти).

Основица њихова, као и целога словенског живота, беше задружан *дом*[1] у ком су били скупљени људи везани најтешњим крвним сродством. Домом је управљао *домаћин*, обично најстарији међу свима; њега су остали бирали између себе, а они су међу собом били потпуно једнаки. Свима је заједнички стан био *дом* или *кућа*. Под кровом и *слеменом* све у кући беше дрвено: *стене* (зидови), *окна* (прозори), *прагови*, *врата*. Због оштрога времена свака је кућа имала своју *пећ*, а иза ње је био *запећак*. Многе су имале и засебне просторе: *избе* (собе). Покућанство беху: *постеље*, *полица*, *сто* и *клупе*.

Око куће је био *двор*, а иза овога зграда за стоку: *хлевина*. Ту су држали скоро сву

[1] Све речи, које су у овом одељку штампају размакнутим словима, употребљавали се Јужни Словени у најстарије време.

данашњу питому стоку: говече, бивола, овцу, козу, за тим коња и осла (магарца). Свему том живом благу био је домаћи пас опрезни стражар. Од пернате живине патиле су домаћице кокоши, гуске и утве (пловке).

До куће је био врт а у њему разно поврће: боб, грах, лећа или сочиво, репа, цвекла, лук (црни), чесан (бели лук), мак и тако даље. У воћњаку су опет биле засађене питоме воћке: јабука, крушка, шљива, трешња, вишња, орах. У уљаникуројеви бучних пчела пуњаху улишта (кошнице) медом и воском. Од меда се после правило омиљено и јако словенско пиће мед. Винограда истина нису имали Словени, али су вино знали и добивали из суседних јужних земаља.

Око описанога имања биле су њиве које је мирни и вредни јужнословенски народ радио с великом вештином и с великом љубављу. Тако је ратарство било његов главни посао, а поред овога сточарство. Ратарство је било добро развијено; то се нарочито види по томе што се један део њива остављао на угар, да се одмара, и онако масна, црница. Словени су знали све главније врсте жита: пшеницу, овас, јечам, раж и просо. Пошто би упрегли у јарам волове, орали би земље ралом и плугом, и то једне у пролеће, па на њима сејали јаро жито (јарик, јарицу), а друге у јесен, и засејавали их на озим (озимицом). Кад би сазрео род, жели су српом; косили косом; вези-

вали у снопове; превлачили колима и таљигама на гумна па ту млатили цеповима и вејали лопатама. Млели су или у жрвњу или у млину. Од муке (брашна) с квасцем месило се тесто, а од њега пекао хлеб, колачи и кравајн, или се од брашна мешала каша.

Осим овога јестива и раније споменутога поврћа, воћа и осталога; даље осим меса, — давала је и млечна стока: млека, скорупа, сира и масла. Тако је сва та разноврсна храна добивана самом домаћом привредом.

Кућевном привредом подмириване су и остале потребе. Појединци су у дому били вешти овом или оном послу. Од оруђа имали су пилу, секиру, теслу, длето, клешта и нож; и тако су умели дупсти корита, тесати дуге и дељати обруче за бачве, плести крошње (котарице), кошеве, сита, решета и у опште радити готово сва оруђа, посуђе (на пример: ожице), и судове. Жене су опет преле вретеном и на преслицу, па на стану (разбоју), уводећи у брдо, ткале платно и сукно и тако израђивале што је год било од потребе свој кућној чељади. Кројене су, па шивене иглом: кошуље, гаће, сукње (сукнене хаљине), плаштеви и остале ризе (одело). Још су се носили кожуси, на главама клобуци и капе, а на ногама као обућа: цревље и опанци.

Све што би кућа стекла, све имање беше задружно. Личне својине није било, као што се у опште личност губила према великој зна-

чајности задруге. Зато је домаћи живот и био веома развијен. Моралност је била на високом ступњу. У женидби је владало једноженство; само су изузетно одличне старешине још чувале ранију установу: многоженство. Стање је женскиња у опште било повољно.

3. Кад би се у оваком дому чељад сувише народила, један би их се део одвојио и подигао нов дом где у околини старога с којим не би ни даље прекидао везе. Поступним одељивањем растао је број нових домова, који су се настањивали око старога, и тако би се населила читава вас или село у ком су увек куће биле раздалеко једна од друге, свака усред свога имања. Овако село, насељено домовима сродним по крви, сматрало се као једно братство, род или породица, а њим је управљао, као старешина, чеоник којега би сви договорно бирали између себе.

Друштвени је живот по оваким селима био онаки каки је могао бити према оној домаћој уредби. Пошто је за сваки дом било довољно родне земље за обрађивање, сиротиња је била редак случај у старих Јужних Словена, само ако је у кући било вредних радина. Лене су пак укућане протеривали из свакога дома. Ти прогнаници бејаху једина сиротиња јужнословенска; звали су их худницима, а то је значило и сиромаха и неваљалца.

Међу сељацима је за теже вештине било нарочитих људи, занатлија, као: ковача, котлара, грнчара, који су за плату и другима радили а не само себи. Али је и њима то

било споредно, а главнији им посао бејаше ратарство. Они су од руда употребљавали железо, мёд (сад обичније турски: бакар), олово, сребро, злато.[1]

Због овакога подмиривања домаћих потреба није била много развијена трговина; куповале су се само ређе ствари. За дужину била је мера: лакат. Трговцима се исплаћивало стоком јер се други новац није употребљавао. Саобраћај се вршио не само путовима на суху него и лађама по рекама.

4. Бивало је да се братство у селу толико намножи, да се морало, гдегод у близини, насељавати ново село, или да се старо село толико распростре, да се на послетку узмора поделити на мања села. На тај би начин једна породица населила више села која су увек остајала у вези међу собом, а сва су се сматрала као једна целина, која се племеном називала. Племе бираше себи старешину, жупана, и то обично из братства које би се богатством или другим истакло између осталих, и на тај је начин бивало, поред свега изборнога начела, да жупанство остане у појединим братствима.

Предео, у ком је племе живело, називаше се жупом. Усред ње је град, обично подигнут или посред блатâ или на каквом хумастом избрешку, који би имао облик полуострва. Таки би изданак с оне стране, с које се са-

[1] Споменућемо да су Јужни Словени од ових метала носили прстене и резали печате.

стављао с оближњим висовима, био заштићен уметним утврђењем а с других страна стрменима. Утврђење је било од: рова, насипа, плота и брвана.

У град се племе склањало од туђинске навале; он уједно беше и трг где долажаху и продаваху или куповаху што је чијем дому требало. У њему се обично састајаху зборови или већа на којима су се скупљали домаћини целога племена, јер је грађански живот словенски био у свем демократски. Сваки старешина — у племену, братству и дому — беше само најодличнији међу једнакима; сваки је све знатније послове свршавао по договору с осталима.

Племена нису имала никаке тешње заједнице међу собом. Јужни, као год ни остали Словени, не беху се развили до какога друштвенога уређења које би ишло даље од племена. Као ратари, нису били ратнички народ; живели су мирно, не нападајући своје суседе. Сваки је од њих, једнаким правима и једнаким дужностима, био чврсто везан за домаће огњиште, те нико није имао ни невоље ни доколице да се диже у четовања. Али кад би их ко напао, бранили су јуначки своју кућу, имање и чељад; за њих се, нешто доцније, нарочито помиње велика љубав к слободи. Одмах на већу бираху војводу који ће их повести у рат. Оружје им беше дуго копље или кратка сулица, згодна за бацање, мач, праћка и проста стрела а употребљавали су и неку врсту заставе: прапор.

И у самом ратовању били су доста човечни и добра срца према побеђеним непријатељима. Туђина су, у дому, радо дочекивали; госта почастити била је највећа дужност, а највећи грех ичим му се замерити.

5. Стари су Јужни Словени веровали да целим светом управљају божанства за која су мислили да имају људску прилику и људске особине. Вера им је дакле била антропоморфно обожавање природних сила или: антропоморфни политеисам. Врховни је бог био громовник Перун који је с неба пуштао муњу и гром; он је једини господарио над свим стварима. Од осталих богова познат је сунчани бог Дајбог, који бејаше извор свакоме добру на земљи; он је био почетак напретку свега имања, плодности у добрима; он све обасипаше благодетном светлошћу својих животних и топлих зрака. — Ниже од богова бејаху речна и друга божанства. Од тих су се сачували у успомени змајеви и виле. Ове последње оличаваху разне водене појаве: облаке, маглу, потоке, реке, језера и мора.

Овака је вера прожимала Јужном Словенину цео живот, од рођења до смрти. Он се својим божанствима обраћао молитвом у свакој прилици; а да би им милост и заштиту измолио, приношаше им жртве. Жртвовали су се волови, овце, друга стока и остали плодови домаће привреде. При жртвовању, пазило се на разне знаке, и по њима су нарочити вешти људи прорицали шта ће се догодити. Ако би настала кућевна потреба, жртву

би приносио домаћин у кући или на имању; а кад би се тицало целога племена, ту би дужност вршио племенски старешина, и то обично у граду или на другом месту које би и иначе било одређено за народске скупове и већање.

За судбину Јужни Словени нису знали, нити су јој приписивали каку силу над људима. Али, ако би се, или у болести или при поласку у рат, побојали смрти, заветоваху се богу да ће, ако остану живи, принети жртву за своје спасење. Кад буду спасени, испуњаваху што су обећали. Нека су племена јужнословенска, а може бити и сва, веровала да особито нека божанства владају човековом личношћу. То су биле суђенице и рођенице. —

Душа је човечја била бесмртна. После телесне смрти покојна би душа или, како су је звали тада, нав наставила у рају онаки живот у каком се налазио човек кад је променио светом. Због овога су се Јужни Словени у каком несрећном ратном сукобу драговољно убијали, да не би пали у ропство, а то само, да би умрли као слободни људи. — Још се мислило да се понеки човек може, и за живота и после смрти, претворити у вука: повукодлачити, па у тој прилици лутати по свету, и да је таки вукодлак обдарен силом и моћима изнад човечјих: вукодлаци, на пример, гоне и воде облаке; кад се сунце или месец помрачи, то га вукодлаци једу.

Сахрањивање је било двојако: или погребавање у земљу или спаљивање. С покојником се остављало што му је, његово, у животу било најмилије. Није ретко било да жена не хтедне преживети мужа но да се и она с њим сахрани. Кад би се над гробом подигла од камења и земље могила (доцније: гомила), настале би јуначке игре или надметања: тризна, а после тога се давала даћа: страва.

6. Разне мене у животу Јужнога Словенина пратила је песма. Још од словенске заједнице наследили су, при одељивању, Јужни Словени богато благо усмене народне књижевности, које су они после тога и даље, предањем, чували и неговали. Та је књижевност била слика целога народнога живота, с којим је тесно била везана, а нарочито с вером. Зато се велики део те књижевности и јавља као део старе вере; особито је знатан онај део песама, који се певао уз старе верске обреде и уз обичаје. У другим опет песмама и у приповеткама певали су се и причали знатни догађаји а и оно што би машта народна смишљала себи за забаву, или би се исказивало оно што се збивало у души — мишљењу и осећању Словениновy. За забаву су биле и загонетке, и ако је њихово прастаро порекло имало, може бити, озбиљније постање. У пословицама пак казивало се правило мудрости стечене у животу.

Јуначку је песму пратио глас струна са гусала под руком вештога гуслара. Ови словенски певачи рано остављају трага у исто-

риским списима. Кад је византински цар Маврићије ишао 591 године у рат на Дунав, ухвате његови војници у близини Цариграда три Словенина који место свакога оружја ношаху у рукама гусле!

2. Јужни Словени до 527 године по Христу.

1. Због своје мирне нарави Јужни се Словени јављају доцкан на попришту светске историје. Њих, управо, увлаче у свет други народи. Још раније, док Јужни Словени не беху као засебан народ, одвојен од осталих, освојише, у VI веку пре Христа, Скити она јужнија племена која су им била прва на ударцу. Ово је први спомен да Словени имају општења с осталим светом. Доцније се могу видети и словенске везе с германским народима.

Те везе нису могле бити увек пријатељске, те су нарочито утицале на политички и војнички живот у Словена. Ови се некако почињу прибијати један уз другога и прикупљати. Место малих племенских јединица у жупама, истичу се већа племена, јача, која су ту снагу, ваљада, и стекла у борби с непријатељем. Нека сад захватају више жупа, на челу им већ није дотадашњи жупан, него јачи поглавица који се, као и германски кунинга (сад: könig, краљ), назива кънеигъ (после: кънѧгъ, кънѧꙃь, кънѧзь) — кнез. У тим се борбама и Словени боље извежбаше у ратној вештини; примише од Германаца доста савршеније оружје, а поред самих предмета и њихове

називе: **шлем**, **штит**, **стрелу**, **трубу**, **хоругу** или **стег** (заставу). Шта више, мисли се да су и Словени бивали у оним великим навалама, које су у III веку нападале на римску царевину, и да су још, као што је помињато, од римских царева и насељавани по Балканском Полуострву. Несумњиво је пак да су се Словени баш преко Германаца и с Германцима познали нешто ближе с римским светом, и тако су од Германаца примили и назив којим су ови именовали туђе народе, а нарочито Римљане. То име беше **Влах**, којим Словени стадоше звати Римљане и друге, полатињене, народе.

2. Од ових германско-словенских веза најзнатније је што око 350 године после Христа Остро-Готи, који су били основали своју државу на северној страни Црнога Мора, ударише на Словене. Кад остроготски краљ Ерманарих крену своју војску, Словени, и ако слабији, изађоше му у сусрет: они су се уздали у свој број; али их боље оружје непријатељско победи! Тако Ерманарих покори Словене.

Али, на скоро, продреше и Хуни из Азије у Јевропу, потукоше Ерманариха, покорише Остро-Готе, а Словени потпадну под власт тих нових господара.

То беше време онога знаменитога низа догађаја који се десише у Јевропи на раздобљу старих и средњих векова и који променише лице Јевропи, време знамените и велике сеобе народâ. Такога политичкога и етно-

графскога преврата није овај део света ни пре ни после запамтио; а цео је појав праћен обарањем и рушењем дотадашњега културнога реда и његових тековина; груба сила ликоваше у свом слављу, од звекета оружја ваздух се проламаше.

У таким приликама није било лако Словенима, ненавиклим на тај живот. Како је све у њима потресано спољашњим ударцима, видеће се из једнога спомена. Ерманарихов наследник, готски краљ Винитар, живећи под влашћу хунском, нерадо трпљаше своје стање. Зато је гледао да се какогод извије испод тога јарма. Пре него ће покушати бојну срећу с Хунима, хтеде показати своју храброст на Словенима и удари на њихову земљу. Словени га дочекају, и у првом боју остане победа на њиховој страни. Ну Винитар удари и другом, и сад га послужи срећа. Кнез Бож, синови Божеви и мноштво старешинâ и војникâ падне у његове руке. Незадовољан самом победом, обеси Винитар и Божа и синове му и седамдесет знатнијих заробљеника. Овим је мислио Винитар застрашити покорене Словене, али они нађу заштите у Хунâ, којима није могло бити по вољи тако самовољство готскога краља. Хунски поглавица Баламбер крене на Винитара, да га казни, па га разбије и својом руком погуби (ово се догодило око 384 године).

3. Хунску је силу највише дигао знаменити Атила који са Тисе и средњега Дунава креташе своје војске на јужну и западну

Јевропу. Јужни су Словени били под хунском влашћу као и многи други народи, и хунско им је господство могло бити доста лако, те су се неки од њих, повучени општом струјом, а под заштитом хунском, примицали границама римске царевине. Кад је посланик римскога цара Приск ишао 448 године на двор Атилин, у садашњу горњу Угарску, нађе по селима, од жита̂, за храну просо, врло обично и омиљено у Словена̂, а за пиће место вина „мед," као што га сами становници називаху. Многи су се Словени стањивали и на Балканском Полуострву и ту: или добивали од државе земље, или ступали у царску војску. Ну ова словенска исељавања из старе постојбине била су доста незнатна и доста малобројна, више случајна.

Тек кад се после Атилине смрти (453) срушила силна држава хунска, мноштво народа̂, који су дотле једва смели давати гласа о себи, поче се ширити према суседству. На тај се начин и Јужни Словени ослободише и видеше да су многи народи из њихове близине оставили своја насеља и пошли на југ, па се и они туда покренуше и раширише у остављене суседске земље.

Овде би се могло запитати је ли, управ, каки дубљи узрок могао покренути Словене на сеобу. Једнолике равни њихове отаџбине подстицаху од себе исељавање; раван није планина која чува и привија уза се своју децу; губећи се у недоглед, она не задржава становништво. Да није, уз то, наступила и која од

неродица што редовно с времена на време доносе несташицу и глад опим, иначе благословеним, земљама? То је питање на које се данас не може с поузданошћу одговорити. Свакојако, кад је већ дошло да се иде, Словенин, јунак који се не боји ни непогоде ни каке друге невоље, пођe с поуздањем к југу.

Како су остроготски рођаци Гепиди држали садашњи Ердељ и осталу источну Угарску, Словени су слабо могли прелазити преко Карпата, зато се спуштаху на југ, ширинама данашње југозападне Русије и Молдавске. Тако се крајем петога и у почетку шестога века већ појавише на обалама Црнога Мора и доњега Дунава. Одатле су се ширили на запад идући непрестано уз воду левим брегом дунавским, те у првој половини шестога века насељавају стару Дачку, па се већ почињу усуђивати да у појединим четама пређу и преко Дунава, највише ради плена.

4. У својим новим насељима у Дачкој настављали су Јужни Словени стари живот. Свуда се јављало њихово старинско демократско уређење. Грчки писац Прокопије прича око 550 године: «О свачему се, и у добру и у злу, договорно ради». Четрдесетину година после Прокопија пише цар Маврићије и кори их што су без реда и власти несложни и ненавидни једни на друге. Због великога броја поцепаних словенских поглавица, овај цар саветује својима, као згодно средство, да поједине од њих, особито пограничне, задобију речима или обећањима. Они слободу цене нада све

и ни по што не дају да их ко покори. Једнако су готови у одбрани показати велику храброст и свашта претрпети, лако подносећи врућину и студ, голотињу и глад. Поред свих ратних искушења, остала је нарав словенска непромењена: она је, по сведоџби Мавришијевој, далеко од злобе и лажи, и пре је добра и отворена. По истом се писцу види да се дочекљивост и даље сачувала. Нарочито је знатно што Мавриније ово сведочи: «Своје ратне заробљенике не држе Словени у вечном ропству као остали народи, већ им одреде неки рок и оставе на вољу: или да се, за неки откуп, врате својој кући или да остану с њима у слободи и дружби».

Куће су им онако исто као и пре растурене, и подигли су их усред шумâ, рекâ, блатâ и језерâ. Али свака кућа има више врата, за случај ненадне погибли; а најболье имање држали су под земљом. Поред свих ратних невоља имали су у обиљу стоке и жита, особито проса и ражи, које су они сипали у трапове.

5. О начину њихова ратовања приповеда опширно цар Мавриније а понешто и Прокопије. — Борили су се већином пешке, заклоњени јаким али тешким штитом, а многи су се тукли и без штита. Носили су по две сулице у рукама. Стреле су им биле умочене у јак отров. Прси у прси, служили су се секирама и некаким топузинама. Нису имали уређеног борнога реда нити су се знали борити у масама и на отвореном пољу; међу тим су били врло вешти у омањем сукобу, и умешно

су се користили земљиштем, особито у тесним и тешко приступним местима, у шумама и баровитим крајевима. Изненадни напади из сакривене заседе бејаху њихова омиљена тактика; а тим је непријатељ био принуђен да буде увек на опрезу. У ратном лукавству били су особито вешти и досетљиви. Ако би се баш и десило да на чистини дочекују судар, повичу сви и пођу мало напред, па, ако се, од њихова гласа, противник поколеба, ударе сложно; ако ли не, сами се повуку и беже к шуми, имајући од ње велику помоћ, јер се у тескоби добро владају. По неки пут остављали су плен, тобож, без заштите и повлачили се у шуму; али, чим би се непријатељ напред кренуо, напали би га нагло са свих страна. Били су добри гњурачи. У води би лежали наузнак, а у устима држали дугу трску, која би вирила на поље, и тако су могли опстати у води док год не би прошла погибао од противника. Према овоме даје Mавpићиje Византињанима савете и упутства за успешну борбу с оваким непријатељима.

3. Јужнословенска четовања по Балканском Полуострву за владе цара Јустинијана I.

1. Први словенски прелази преко Дунава нису били у особито срећно време. Тада је на босфорском престолу седео знаменити Јустинијан I (527—565), који је на све стране обнављао силу римску: својим унутрашњим преображајима учвршћавао у друштву и земљи

јединство, својим законодавством и енергичном управом крепио снагу држави, а сјајним грађевинама, између којих се издваја величанствена Света Софија у Цариграду, повраћао јој блесак ранијих дана. Ну још су знатнија његова освајачка дела. И ако му је, готово целе владе, многа војска била заузета у борби с Персијанима, он ипак рађаше на смелом задатку: да све старе римске земље око обала Средоземнога Мора поврати Цариграду. Зато започе борбу с германским државама које се беху подигле по некадашњим провинцијама западнога римскога царства. Намера му срећно успеваше: паде вандалска краљевина у северозападној Африци, многи знатни градови и предели шпански буду отргнути од тамошњих Визи-Гота, па најпосле пође царска војска и на Остро-Готе у Италији, и мучна двадесетогодишња борба с њима заврши се тако исто потпуном победом Јустинијанове војске.

Тако је било царевање, кад на левој обали Дунава стајаху, жељни да пређу реку, многи словенски четници, каких је већ било и међу, некад мирним, Словенима, а све услед непадних догађаја који од некога доба задесише ове тежаке. Ти четници гледаху на другој страни богатство балканско које је радиност и просвећеност од пуних пет векова била толико подигла, да га све дотадашње невоље и пустошења не беху поништили. Привлачност, којом је плењење римске земље вукло к себи све северне народе, беше тако јака, да су јој

се ови слепо подавали, и ако их с ону страну границе обично чекаху или смрт или робовање. Тако и Словени стадоше прелазити.

2. Прво самостално словенско четовање преко Дунава било је прве године царевања Јустинијанова (527). Анти, који живљаху источније од осталих Словена, пређоше са својим четама. Мало пре беше од цара постављен за војводу целе Тракије царев брат Герман. С овим се ударише Анти, али буду разбијени и готово сви поубијани. Који се, главом без обзира, спасоше, разнеше међу остале Словене страх велики и глас о својој погибији и о слави Германовој.

Цар пак поче неколике ствари за одбрану полуострва од сваких навала. Низ Дунав беше, што из нова дигнуто што оправљено, осамдесет градова, тврђава, градаца и утврђених стражара; а над дунавском војском буде постављен један од Словена, раније насељених на полуострву, Милбуд (или Хилбуд), те овај брањаше срећно границу царевине три године данâ, док не погибе у непромишљеном нападу на словенску земљу с ону страну Дунава. Ну, међу тим, све ове борбе беху узбудиле Словене који су се већ били населили на полуострву; они се почеше придруживати четама, које долажаху са севера, а и сами се лаћати оружја и четовати. Често је врло тешко одредити с којим су Словенима Римљани на невољи, да ли с балканским или с прекодунавским. Окршаји су међу тим непрестано трајали. 529 године робљаше једно одељење Словенâ

по источном Илирику, ну војвода Мунд разби га, као што је одмах за тим, исте године, разбио и Бугаре, који су тако исто радили по Тракији. Да би се царска рука што јаче осећала на полуострву, Јустинијан је подигао, обновио и поправио, осим дунавских утврђења, још шест стотина утврђених места у самој земљи: у Дачкој, Маћедонији, Тесалији и другим областима. Задатак им је већином био да послуже као склоништа околном становништву кад би напале непријатељске чете. Ну те тврђаве имаху и другу намену: да одрже у послушности разне насељенике, који су још били сачували више или мање самосталности, и да послуже као отпорне тачке, одакле ће мало по мало чудесна снага римска, као некад кад су били покорени Илири и Трачани, претопити у себе све те народне јединице. — Филипопољ и оближњи Плотинопољ беху обновљени баш због таког меснога становништва. Месиска тврђава Адина беше наоружана, пошто су у околини Словени нападали на путнике и тај крај чинили погибним. Сердика буде обновљена; Виминакија из нова подигнута; Сингидун отет од Гепида и са свим обновљен и опкољен јаким зидом, а у његовој близини, на Сави, намештена, да брани границу, једна насеобина германских Херула. У цареву завичају, Дарданији, буде основан нов град и у славу цареву назван: Јустинијана Прима (Први Јустинијановац). У самој области обновљенога Наиса буду подигнута тридесет и два утврђења а седам старих поправљено; тако

беше и у суседној области с градом Ремесијаном (Белом Паланком) и с њезиних двадесет и девет тврђава и стражара.

3. Ослањајући се на те спреме, Јустинијан мишљаше да може без бриге обратити војску на далека освојења. Ну догађаји показаше да мисао царева није била тачна. Баш у време, кад је победна царска војска под војводом Белисаром текла царевини вандалску краљевину у северној Африци (533/4), догађа се на Дунаву смрт Милбудова, раније спомената. Та несрећа римске војске осмели Словене, и одмах за тим Анти прелазе у Тракију, плене је и одводе народа у ропство. Од тога времена учеставају њихови редовни прелази. Савремени Прокопије пише: да би свака словенска навала упропастила царевини око двеста хиљада грађана, што погубљених што одведених у ропство; да нити како место ни гора ни пештера ни иједан крајичак римске земље не оста поштеђен; да није било године кад непријатељ не би прелазио испреко Дунава. Кад је 546 године једно херулско одељење ишло као савезна војска у помоћ сили што се у Италији тукла с Готима, срете се уз пут изненада с великом гомилом Словена, који су мало пре били прешли Дунав и већ наробили, по пределима покрај те реке, много Римљанâ, те их овако Херули надбију, отму им заробљенике и претерају натраг.

У то је доба Јустинијан с Антима преговарао да им уступи царска права на један град на левој обали Дунава, ако се обавежу

помагати му против непријатеља царевине; ну ти преговори не успеше. Цар у опште, заузет непрестано својим великим намерама, не придаваше великога значаја словенским пословима. Како они немаху ни државе ни војничке снаге и уредбе, није мислио да се из тих пљачкашких четовања може излећи веће зло за државу.

Ну словенски се нападаји напротив снажаху. Година 548 показа да је словенска ратна вештина много одмакла од дотадашње мале четничке борбе. Те године пређе права војска словенска Дунав. Они попленише цео Илирик до Драча; убијаху и робљаху, не гледајући ни на младост ни на старост, кога год би срели. Многе тврђаве, које су се до тад сматрале јаке, заузеше без муке. Свуда су слободно продирали. Они су се толико већ били извештили и борби у већој размери, да илирске војводе, дигавши војску од петнаест хиљада, иђаху за њима али се нигде не усуђиваху прићи им. — За царевину је била невоља што је главна њена војска, а било је на број сто и педесет хиљада људи, непрестано била заузета у ратовима изван полуострва, те се нападачи словенски не могаху сузбијати ни с довољно снаге ни с довољно брзине.

4. 551 године, гомила Словена, не већа од три хиљаде људи пређе без препреке Дунав, стиже брзо до реке Ебра (Марице), па лако пређе и ту реку. Ту се сад раздели у два одељења: једно бројаше хиљаду и осам стотина људи, друго остатак. Тако раздељена

буду оба нападнута, једно у Илирику друго у Тракији, од много већег непријатеља, али победе и разбију обе римске војске. Оно источно одељење настави пут и код места Цурула близу Адријанопоља (сад се зове: Чорлу) потуче одабрану коњицу римску под царевим доглавником Азбадом. Сам војвода паде у словенске руке, те га после некога времена страшним мукама уморише[1]. Једно и друго одељење поплени овако готово сву Тракију и Илирик, а уз њих јамачно пристајаху многи словенски и несловенски становници полуострва. Том приликом су многе тврђаве узели правилном опсадом, «и то они — вели савременик Прокопије — који пре нису знали ни зидове освајати нити су смели у поље изаћи»! — Пopленивши све до самога мора, узе оно источно одељење Топер, први град на приморју трачком, и ако га је бранила посада војничка. Тада поклаше ништа мање но петнаест хиљада мушкиња, а децу и жене одведоше у робље. На послетку обе чете наробе мноштво робља, те се тако с небројеним сужњима врате сви кући.

После ових се диже иза Дунава мноштво Словена, дотле невиђено. Они иђаху на Солун. Тада је код Сердике Герман скупљао војску, да иде у Италију на готскога краља Тотилу. Словени беху већ стигли до Наиса, и ту дознаше за ту римску војску код Сер-

[1] Пошто су му најпре живом одрли ремење с леђа, бацише га у ватру и спалише. Друге су заробљенике натицали на коље, а трећима главе размрскавали.

дике. Сад се они препадоше Германа, кога памћаху од 527 године, те не смедоше ићи на Солун, већ се уклонише и окренуше к западу, те из источнога Илирика упадоше у Далмацију. Како Герман у том умре, а његови прејамници мораху мислити о свом главном задатку, борби с Готима, Словени нису имали према себи противника. Оним првим се придружише нова одељења испреко Дунава, те без страха јураху по полуострву. Њихово је нападање било тако угођено с Тотилином радњом у Италији, да су Римљани мислили, е је споразумно и да их је Тотила на то новцем подмитио. Они се сад поделише у три одељења и начинише велике штете целом полуострву, «не уз пут, пленећи тај крај, него као у својој земљи зимујући, не бојећи се никакога непријатеља» бележи савременик.

5. Док су овако прелазили Дунав на југ, прелазили су га Словени и на запад, у Панонију (од половине VI века). Како су у тим крајевима живели германски Гепиди и имали своју државу, Словени су или били њихови савезници или под њихном врховном влашћу.

И ови Словени из садашње јужне Угарске почеше своје нападе на полуострво. 553 године велико мноштво провали у Илирик и почини неисказана зла. Против њих цар посла војску; али, како су Словени били много јачи бројем, она им не могаше изаћи на сусрет него изостајаше непрестано иза њих, па би ударала на оне који би од својих заостали. Тако доиста паде знатан број Словена, а неки

буду заробљени и послани цару. Ипак Словени страшно пустошаху. Ово је толико трајало, да су друмове обастрли мртвима. Тек за тим се, с небројеним мноштвом заробљеника и са свим пленом, упутише кући без препреке. Ни на Дунаву им Римљани не заседоше нити им ударише на прелазу, јер их ту чекаху Гепиди, па их по погодби за плату превожаху (за сваку су главу добивали по златник).

Да би стао на пут сличним ударима, цар је радио непрестано на утврђењима, а уједно је желео задобити Гепиде и понуди им мир. Гепиди присташе на то, али као да су и даље превозили мања одељења словенска. Свакојако се осети неки бољитак, и царске области почеше одисати, кад их 558 године задеси навала гора од дотадашњих. То беше права поплава разних народа, нарочито Словена и Бугара, која се разли у три главна тока. Један иђаше кроз садашњу Маћедонију на Јеладу и продре до Термопила, одакле буде одбијен; други на Херсонес (данашње Галипољско Полуострво); а трећи право на Цариград. Престоница беше у погибли, све живо у страху; али старац Белисар састави на брзу руку нешто војске, с којом буду нападачи одбачени, а главни град спасен. За тим буде очишћено и остало полуострво.

6 Од овог упада до краја царевања Јустинијанова протече седам година мирно за полуострво: не спомиње се ниједан нов напад непријатељски. Царевина је могла сматрати да ће сви ови догађаји проћи без по-

следица̑, да ће њена власт сподбити пода се сваки значак самосталнога живота међу досељеницима на полуострву. Зар није дунавска граница остала целокупна? Зар нису све области читаве? Кака би погибао могла бити она словеньска племена преко Дунава, која се још нису развила ни до најнезнатнијега облика државнога? Што да од њих сумња сила која господари големим земљиштем од Атлантскога Океана до средњега Еуфрата, од Алпа и Дунава до Сахаре! Могло се дакле чинити да Словени неће бити за полуострво од већега значаја но што су били њихови претходници: Сармати, Готи и Хуни.

4. Обарски и словенски напади на Балканско Полуострво за време византинских ратова с Персијанима (до 591 године).

1. Међу тим се заваде Гепиди са својим северозападним суседима и рођацима Лонгобардима, те ови позову у помоћ азиски народ Обре или Аваре. Ови су се Азијати мало пре били појавили на Волзи, између Каспискога и Азовскога Мора, па су одатле прејурили преко Словена у средњу Јевропу. Сад Лонгобарди с њима заједнички разбију Гепиде (567), па како су се Лонгобарди скоро кренули против Римљана у Италију, оставе Панонију и остало Подунавље и Потисје својим новим савезницима, Обрима, који ту основаше своју државу (568). Овом приликом буду онамошњи Словени покорени, те претрпеше многе јаде

од Обара; ну ипак су се и за ове владе непрестано помицали на запад и населили не само Панонију него и суседни Норик с Карнијом (Крањском). Шта више, од ових Словена многа су племена била више савезна него ли подложна Обрима; а она, која живљаху у старој Дачкој на левој обали Дунава, беху са свим слободна.

2. Како су Обри били ратоборан војнички народ, те сав век провођаху на коњу и у борби, њима су вредне словенске руке биле потребне, да их хране. Без Словена тежак би био живот обарски на Дунаву. Ценећи тако Словене, науми хаган Бајан да покори и оне који му на близу живљаху слободни, и посла посланике дачком кнезу Добрету и осталим поглавицама са захтевом да му се покоре и данак плаћају. По речима једнога савременика, Добре и његови људи овако су посланству одговорили: «Зар има под жарким сунцем људи који би могли нас подвластити? Ми смо се научили освајати друге и њима владати, а не да се другоме подајемо: остаћемо таки, док је на свету борбе и мача!» Обарски посланици, раздражени оваким одговором, стадоше говорити тако заповеднички и надувено, да наста свађа која се сврши њихном погибијом. Ипак се хаган није усудио светити се, већ беше принуђен оставити Добрета и његове Словене дуго на миру.

3. Напротив Обри се окренуше против римске царевине и у брзо постадоше гори бич за Балканско Полуострво но што бејаху Сло-

вени; а како су имали одличну војну силу, Византија се осети у погибли. Уз то се обновише и словенски напади: изузимајући оне Словене, који одоше најдаље на запад, сви су остали — било као подложници или савезници обарски, било са свим на своју руку — опет прелазили на Балканско Полуострво, нападали га и пленили па, најпосле, многи се и насељавали стално на њему.

Још раније, већ прве године пошто се Обри наместише на средњем Дунаву (569), беше се догодио мали сукоб између њих и новога цара Јустина II (565—578), Јустинијанова наследника; али се не беше развио у већи заплет. Све је било ради града Сирмије који су Римљани у прошлом лонгобардском рату с Гепидима били од ових повратили, а Обри га сада тражили као део освојене гепидске државе. Како Јустин одби тај захтев, хаган Бајан, да се освети, посла десет хиљада својих Хуна, те преко Саве пређоше и поплениште оближње крајеве далматинске, па се ствар на томе, за тада, и сврши.

Почетак напада обарских на царевину беше 575 године. Хаганова војска продре преко Илирика у Тракију до самога мора. То беше време кад је војна снага царевине била заузета на персиској граници, те су, осим Обара, и Словени исте године починили многа зла по Тракији. Персијани су међу тим у Азији нападали с таком снагом, да се војске од туд није могло одвојити, јер су о том рату висиле царевини толике богате области; а с њихним

се спасом или губитком не могаху ни по што мерити недаће које су је могле снаћи на Балканском Полуострву. Мала Азија којој се благостање било развило под непретргнутим спољашњим миром од неколико векова; јерменска висораван с изворним пределом Тигра и Еуфрата, и, иза њих, велики део Месопотамије; Сирија и, осим свега тога, Мисир: беху језгра државне снаге привредне и бојне, а не беше им мањи значај ни у многом другом погледу. Према оваком стању, цареви беху принуђени бавити се о стварима на Балканском Полуострву тек у мањој мери. Зато је појмљиво што један њихов лабави покушај 575 године, да Обре силом уставе, не успе, већ се приступи преговарању. Бајана није било лако склонити на мир, али се ипак постиже и више. За годишњу плату од осамдесет хиљада златника обавеже се хаган да, као савезник византински, ратује против непријатељâ царевине. То је било окренуто против њихових заједничких противника: слободних словенских племена. Тако је византинска дипломатија пришла своjем омиљеном средству, да, у немоћи државној, наоружа једну против друге руке погибних јој суседа!

4. Није много прошло а царевини дође невоља да се послужи овим савезом. Била је трећа година владе Јустинова прејамника, даровитога Тиберија II (575—582); као и пре три године, рат с Персијом привлачио је на себе сву пажњу и силу државну. То се дачким Словенима учини необична згода. Сто хи-

љада њихове војске пређе границу као никад дотле; грухне на Тракију и Илирик, продре до Солуна и даље у Јеладу. Сирски савремени летописац, Јован Ефески, пише, од прилике шест година доцније, о томе овако: „Они освојише многе градове и тврђаве, поробише и попалише земљу и завладаше у њој са свим слободно, као у свом дому.“ Немајући војске при руци, Тиберије позва у помоћ своје савезнике Обре, да ударе у саму словенску земљу у Дачкој, и ови се радо користише том приликом, да се освете Добрету, што је пре урадио. Велике римске лађе превезу из Панoније на десну страну Саве и Дунава шездесет хиљада Бајанове војске која сиђе старинским римским путем од Сингидуна низ реку, па више ушћа опет пређе на римским лађама на леву обалу у словенску земљу. Попленивши села, ослободи мноштво заробљених Римљана и принуди Словене да обећају данак, па се врати кући. Али све ово оста без даљих последица. Чим се превезе Бајанова војска, не само што дачки Словени осташе слободни и независни као и пре, и што хаган не виде никад њихова данка, него и оне хиљаде Словена, што беху прешле на полуострво, не бејаху ни мало умирене. Јован Ефески, настављајући горњу слику њихова насељења, пише: „До сад живе безбрижно и без страха у римским провинцијама, пленећи, убијајући и палећи; они су се обогатили, имају злата и сребра, стада коња̂ и мноштво оружја; научили су се ратовати боље од Римљана.“ Рим-

ска војска немаше од њих више приступа у унутрашњост полуострва; она беше од сад принуђена обилазити му средиште и ићи обалама поред мора и поред Дунава. Стари војнички пут од Цариграда преко Адријанопоља, Филипопоља, Сердике и Наиса у Виминакију и Сингидун на Дунаву буде остављен, те је војска ишла ближе уз Црно Море на доњи Дунав па се уз ову реку креташе к Виминакији, и тако је на целом путу могла налазити потпоре у царском бродовљу с којим се словенски чунови не могаху мерити.

5. У таким незгодама царским не хте ни Бајан остати без свога дела. Њему је непрестано била као трн у оку римска посада у Сирмији; чинило му се, због стада тога града, да је она трајна погибао слободи обарској Одмах друге године по његову походу на Словене, пошто је примио од цара годишњину од осамдесет хиљада златника, науми извршити своју намеру и заузети Сирмију која беше истина добро утврђена али немаше ни војске ни хране да би се могла дуго држати. Да се не би на време притекло граду у помоћ, он се тајно готовљаше: спреми мноштво лађа за мост преко Саве, којим ће пресећи помоћ грађанима, па онда са свом војском стигне на ту реку између Сирмије и Сингидуна и почне намештати мост. Све то веома узбуди Римљане, и заповедник сингидунски Сет објави хагану да неће трпети таки рад на штету царску. Како се Бајан све бојаше да га Римљани не смету у грађењу

моста, објави Сету да опет иде на дачке Словене, јер му не плаћају уговорени данак, и додаде: да је он и лањске године многе Римљане избавио из ропства словенскога. Сет се не умири на те гласе. Али Бајан протествоваше да он према уговору иде на непријатеља, заједничкога њему и царевини, и бацаше на сингидунскога заповедника сву одговорност, ако би се десило што зло између њега и цара. На послетку Бајан објави да ће се на све заклети најстрашнијим клетвама: извади мач и стаде се на њему клети, ако икако зло буде Римљанима због онога моста, да се свако окрене на главу његову и његова народа, да их огањ из неба спржи, да их брда и шуме загуше и размрскају а Сава да се разлије и подави их. За тим повика: „Сад хоћу да се закунем по римском начину!" и захте да му донесу што треба за најстрашнију клетву. Донесу одмах Свето Писмо, које он с лажним страхом и поштом узе, клече и прокуне се, ако није све чисту истину казао. Свему овоме Сет много не вероваше, али, видећи у себе мало војске, нема куд но пусти те Бајан посла цару поруку да му спреми лађе које ће га дочекати на доњем Дунаву и превести у Дачку. Цар то не одобри, говорећи да није згода за рат са Словенима,[1] али и Бајан беше готов с мостом, те нуђаше цару одржање дотадашњега стања, само да

[1] Кад се Бајанов посланик враћао свом господару с нешто мало римске страже, нападну га Словени, који су туда четовали, и убију га.

му остави Сирмију, а но не да је слободно војсци и грађанима отићи се са свим што могу понети. Цар одби тај захтев и нареди да се дигне војска илирска и далматинска у помоћ граду. Ну пре но што ће почети борба, учини се још покушај за мир, и састану се Бајан и војвода Теогнид. На том састанку сеђаше Бајан у златном столу, а пред њим беше намештен, као заклон, штит, да не би Римљани на превару што урадили злога му. Кад се и тај покушај изјалови, настаде борба око Сирмије која Бајану, преко његова очекивања, одолеваше три године дана (579—581). Ипак ни Римљани, како немаху довољно средстава ни војске, јер не смејаху слабити ону што им у Азији ратоваше, не пођоше избављати Сирмија. Поред тога, Тиберије жељаше, ради персијскога рата, да му с Дунава буду одрешене руке, па, на последњу, пристаде: да преда град и све у њему, а само да се народ спасе; осим тога буде плаћен Бајану новац који му није плаћан за те три године због рата.

6. Тиберије настави живо борбу с Персијанцима, али умре 582, оставивши престо своме војводи Маврикију који је дотле успешно ратовао у Азији. Ову промену хтеде Бајан одмах употребити за своју корист и стаде захтевати да му се годишњина повиси од осамдесет на сто хиљада, и, кад му то Маврикије не даде, диже изненада војску и крену на Сингидун. Како се нико није надао рату, не само да није град био спреман за борбу него су и грађани већином били у жетви по околини

пољима. Кад спазише Бајанову војску, потрча све к вратима градским на која је хаган већ нападао. Ту се, у вратима, сад разви љут окршај, и Бајану изгине много људи, али град ипак паде. За тим продуже Обри низ Дунав и заузму, осим многих других, градове Виминакију и Аугусту (на ушћу Огуста) па продру, пленећи, до Анхиала на Црноме Мору (583). Ту Бајану дођу царски посланици за мир, али залуду. Тек друге године буде повраћено пређашње стање, кад Маврићије приста и повиси годишњину на сто хиљада златника. Ну, и после, мало потраја мир, јер Бајан, не кидајући га јавно, подстаче на годину Словене да ударе на царевину. Ови продреше све до Анастасијева Дугога Зида и опустише сав крај. На послетку их сузби Маврићијев војвода Коментиол, потукав их два пута у околини Адријанопоља.

Тек што се мало одахнуло, диже хаган нов рат због једнога свог бегунца, кога је Маврићије био примио (586), и освоји Доростол (Дрстар или Силистрију), Маркианопољ (на месту данашњега села Деванске Реке на путу из Варне у Шуман) и многе друге градове. Против Обара могаше Маврићије поверити војводи Коментиолу само десет хиљада војника. Ова војска постиже ипак у први мах знатан успех према непријатељу, али јој за тим буде једно одељење уништено у балканским кланцима, те Бајан напусти војску на Тракију и поплени је до Анастасијева Зида. Многи градови буду заузети, од других бише

узети велики откупи, а само се најзнатнији, као Филипопољ и Адријанопољ, могоше одупрети. Дотле беше Мавриһије опремио нову војску, која разби Бајана под Адријанопољем, и тиме се овај рат заврши (587).

7. 588 године место Обара опустише опет Словени Тракију. Али још гора беше за царевину 589 година. Римска је војска непрестано била на истоку, и баш је тада била тамо напрегнута сва сила државна, кад Обри и Словени опет ударише непрегледним гомилама. Многи градови илирски и трачки буду порушени, и земља поплењена све до Дугога Зида, а једно велико одељење Словена одвоји се, пође на Јеладу и, преко Коринтске Превлаке, уђе у Пелопонес, освоји у њему многа места и градове и насели се стално у великом делу те старинске грчке земље; у готово целом северозападном крају овога полуострва Словени се утврдише самостално, и двеста и осамдесет година одржаше независно од Византије.

5. Ратовање цара Мавриһија с Обрима и са Словенима: I, 591—597 године.

1. После свих ових незгода поче Мавриһију свитати са персиске границе. 591 године потуче његов војвода Ираклије Персијане у великом боју, после кога се срећа окрену одлучно на римску страну. Уз то беху настали у Персији унутрашњи раздори у које се умеша и Мавриһије и стане на страну цара Хозроја II

Парвиза. Оба цара склопе пријатељство и мир који осташе непомућени за живота њихова. И док су Маврићијева одељења потпомагала Хозроја тако да је он, после некога времена, могао с том помоћу сести на обезбеђени престо својих дедова, дотле се римска војска, очувавши царевини азиске области, могла кренути у Јевропу.

2. Ту су Обри, баш поменуте 591 године, смишљали нов упад у Тракију, и Маврићије им беше већ пошао у коб; али рат започе тек друге године. Хаган, на име, захтеваше од цара да му повећа уговорену годишњину, а кад цар то не прими, он одмах намисли да ратује и нареди Словенима да сграде лађе за мост ради прелаза у Илирик. Те спреме спазе Сингидуњани, и силним ударима сметаху Словенима и паљаху им радове за грађење лађа. Да се сачува од тих напада, одреди хаган једно одељење војске, које опседне Сингидун. Тако се град забави о свом злу; био је већ тако притешњен, да је слаба нада била за спас, али седмога дана добију Обри од хагана наредбу да прекину опсаду. Кад ови чуше заповест, измамише од грађана две хиљаде златника, позлаћен сто и одело, па онда оставише град. — Бајану је већ било све готово и сва му је војска била на Сави недалеко од Сингидуна; опет Словени беху натерани те саставе од лађа мост преко Саве, и Обри пређу у Илирик. Бајан најпре иђаше низ Дунав а после окрене Балкану, превали га и стигне до Анхиала. За тим продре до

Ираклије на Мраморноме Мору. Ту га дочека римска војска под војводом Приском, али буде разбијена, те се повуче у Цурул, где је непријатељ опседе. Сад Маврићије употреби лукавство, те заплаше хагана, тако да овај стане преговарати, па се склони за нешто мало злата да дигне опсаду и да се врати дома.

3. Опростив се Обара, обрати Маврићије сав свој рад против Словена. С те стране имала је царевина двоструку погибао: једну од оних који већ беху прешли и населили се по државним областима, те живљаху слободно и независно од цара, другу од оних с ону страну Дунава, који непрестано udaraху преко границе, плењаху и придолажаху онима првим. Маврићије одабра за свој циљ ове друге. Што се тиче првих, очевидно је да их је, знајући силну асимилациону снагу римске државе, мислио с временом подвластити, чим буде пресечено даље приспевање нових досељеника. Како је правилност тих погледа била призната, види се из обарских речи цару Тиберију, кад су оно ради своје безбедности тражили уступање Сирмије. «Истина је — говораху Бајанови посланици — да хаган ужива дарове које сваке године добива од цара; драгоцена су добра злато, сребро и свилено одело; али је дражи и скупљи од свакога блага живот, а баш овоме му се треба бојати и сећати се како су Римљани многе овдашње народе придобили и примамили поклонима и даровима па их после, с временом, подвластили и у корен сатрли.» Тим старим римским путем ишао је,

поред толиких других пре, недавно и Јустинијан баш према Словенима. Маврићије сад намераваше не само бранити линију дунавских утврђења него заузети неколико потребних тачака и на левој обали реке, па натерати на мир дачке Словене и држати их одатле у шкрипцу. Посао с онима на Балкану свршио би се после сам од себе.

Маврићијева војска буде поверена окушаном војводи Приску, и стигне с њим на Дунав у Доростол (593). Ово римско кретање беше забринуло самога далекога хагана, те је слао Приску посланика да види шта ће та војска, али га Приск умири и врати. Пребродивши Дунав, нападну Римљани једне ноћи на оближњега кнеза Радогоста и разбију му војску, тако да сам кнез једва утече препливав преко неке реке; за тим страшно поплене и опусте сав крај Радогостов. Мноштво Словенâ беше побијано а велики број заробљен. Приск се крене напред; а сужњи буду отправљени цару под управом Татимира, Словенина у римској служби. Шестога дана, на путу од Дунава к Цариграду, буде ово одељење нападнуто у Балкану од Словена који су, без сумње, ту стално живели: Татимир с муком успе да одбрани плен и своју главу. — Међу тим Приск продре даље у земљу Радогостова суседа кнеза Мужика. Његова предводница не беше у први мах срећна, али му притече један Гепид, пребегав од Словена, и проведе Римљане напред кроз широке шуме и блата. С Гепидовом преваром нападе Приск Мужика у тамну ноћ, баш

кад је светковао песмом и вином даћу свога брата, те га после стравичне сече зароби с многим другим поглавицама. За тим се врати из Мужикова краја, а Словени се прикупе и нагрну тако на непријатеља, да је мало требало па да потпуно освете свој пораз; ну римски војвода умеде очувати и војску и прву победу. — —

4. Прискови успеси беху охрабрили цара; извршење његове мисли већ се почињаше. Мавриције беше владалац велике теориске ратничке спреме, те је одлучно радио на преображају византиске војске, желећи обновити некадашњу славу римскога оружја. Као што су некада цесарски легиони зимовали далеко од границе у снеговима непријатељске Германије, нареди он сад Приску да презими с леве стране Дунава. Ну његова војска није могла ићи трагом старих легиона, и нерадо је гледала на Мавриције во пооштравање војничкога запта, уз које је, по несрећи, ишло и смањивање плата. Још 588 у Азији, за време персискога рата, беше дошло до отворене побуне која је, с муком, истина стишана али иза себе ипак оставила провалу између војске и престола. Сад пак стану војници силно роптати, спомињући разне своје невоље и немогућност да се продужи рат с тако многобројним непријатељем, и тражаху да се одмах врате на Балкан. Ипак Приск утажи немир, али после кратког времена увиде и он незгоде даљега останка иза Дунава и преведе војску.

Цео овај поход беше узбунио хагана Бајана, те је слао гласника Приску, да разбере шта је, а после некога времена добије Приск глас да ће хаган ударити на Римљане и да је заповедио подвласним му Словенима да пређу Дунав. Кад то чује, посла свога доглавника, лекара Тодора, за посланика хагану и намири га давши му део плена и неке заробљенике, јер је Бајан тврдио да је земља, у коју је Приск ударао и пленио је, његова. После се Приск врати у Цариград. Међу тим Мавриһије никако не могаше бити с војском као што треба, те стане лакоумно сумњати у верност Прискову. Зато буде овај срећни војвода смењен а заповедништво над војском предано цареву брату Петру, који својим особинама не могаше заменити збаченога претходника.

5. Предводница Петрове војске, идући из Одеса (садашње Варне) к Дунаву, срете код Маркианопоља чету од шест стотина Словена. Ови су били поробили неколика већа места и иђаху с великим пленом и робљем. Кад сад угледаше Римљане, поубијаше заробљенике, посастављаше своја кола као браник, и тако дочекаше непријатеља. Они буду побеђени тек после очајнога отпора. Путујући даље, доби Петар од цара глас да Словени грозе Цариграду и да зато остане у Тракији; рекло би се да су та њихна одељења била са полуострва а не из Дачке. Ипак Петар, причекавши неко време, науми пређи Дунав. Војска му се налажаше код Осма реке, и он од-

воји најпре двадесет људи да уходе непријатеља. Ови пређу на леву обалу, и пошто су целу ноћ ишли, склоне се у први цик зоре у једну честу. Ту, уморни, сви брзо поспе. Тако су спавали, и већ је било пригрејало, кад туда пролажаше словенски поглавица Пирогост с једном четом. Ови се хтедоше одморити у хладу, сјашу и наиђу на Римљане и све их похватају. Тако се дозна намера Петрова, те Пирогост похита са својима к броду на Дунаву, склони се у оближњој шуми, и тако дочекају да Петар пошље хиљаду војника и све их до једнога поубијају. Сад Петар одлучи да не цепа тако војску и крене све на бој. Пирогост га чекаше на обали, те Римљани почну из лађа битку и оборе читаву кишу од стрела. Словени им одговараху, али је Петрова сила била много надмоћнија, а кад једна стрела погоди и обрани смртно Пирогоста, они се разбегоше, а Римљани се извезу и многе побију. Ну како нису имали коња̂, нису их могли далеко гонити. Сутра дан пођe војска даље, али су на жези војници страдали од безводице; ни трећег дана не беше нигде воде, док се од једнога заробљеника не дознаде да је близу река Елибакија. Тако у јутро нађу воду, и све појури к реци и стаде пити. С ону страну беше густа шума, пуна Словена, који осуше стреле на жедне војнике. Не оста друго но да се растерају, те Римљани пређу реку. Кад тамо преброди̂ше, Словени их тако нападоше, да не могоше одолети већ окретоше плећи. Петар опет пређе на јужни брег Ду-

нава (597). — Колики су били његови губици, види се по томе што се после Приск, пребројавајући његову војску, просто запрепастио кад је видео колико се под његовим прејамником смањила.

6. Неуспеси на Дунаву беху међу тим толико осетнији, у колико је све погибније бивало држање ратоборних словенских племена, насељених по Месији, Трачкој, Маћедонији, Јелади, Далмацији и другим областима. Док су легиони лутали по блатима дачким, беху Цариград и Солун у погибли да их изненада освоје. Нарочито је Солун био у невољи.

Већ се раније била — од прилике 580 године — појавила неочекивано под његовим зидинама одабрана војска од пет хиљада Словена; ну они после кратке борбе беху одступили. Него баш оне године, кад је Петар онако несрећно ратовао на северу, беше ствар око Солуна много озбиљнија.

Прича се да је у то доба хаган обарски послао некаке захтеве цару Маврићију. Кад му овај то одби, Бајан, разјарен, одлучи за то, ма чим, тешко наудити цару. За своју тајну освету одабра Солун који се у целој Тракији и Илирику одликовао богатством и својим грађанима. Тако дигне подручне му Словене, па измеша с њима других народа и заповеди им да иду на Солун. Уз њих без сумње пристану и балканска племена словенска. Савременици су ценили да их има: једни сто хиљада војске, други мање, а трећи и много више.

воји најпре двадесет људи да уходе непријатеља. Ови пређу на леву обалу, и пошто су целу ноћ ишли, склоне се у први цик зоре у једну честу. Ту, уморни, сви брзо поспе. Тако су спавали, и већ је било пригрејало, кад туда пролажаше словенски поглавица Пирогост с једном четом. Ови се хтедоше одморити у хладу, сјашу и наиђу на Римљане и све их похватају. Тако се дозна намера Петрова, те Пирогост похита са својима к броду на Дунаву, склони се у оближњој шуми, и тако дочекају да Петар пошље хиљаду војника и све их до једнога поубијају. Сад Петар одлучи да не цепа тако војску и крене све на бој. Пирогост га чекаше на обали, те Римљани почну из лађа битку и оборе читаву кишу од стрела. Словени им одговараху, али је Петрова сила била много надмоћнија, а кад једна стрела погоди и обрани смртно Пирогоста, они се разбегоше, а Римљани се извезу и многе побију. Ну како нису имали коња̑, нису их могли далеко гонити. Сутра дан пође војска даље, али су на жези војници страдали од безводице; ни трећег дана не беше нигде воде, док се од једнога заробљеника не дознаде да је близу река Елибакија. Тако у јутро нађу воду, и све појури к реци и стаде пити. С ону страну беше густа шума, пуна Словена, који осуше стреле на жедне војнике. Не оста друго но да се растерају, те Римљани пређу реку. Кад тамо пребродише, Словени их тако нападоше, да не могоше одолети већ окретоше плећи. Петар опет пређе на јужни брег Д

нава (597). — Колики су били [illegible] беше види се по томе што се после [illegible]овена, бројавајући његову војску, [illegible] Миластио кад је видео колико се под[illegible]ана по јамником смањила. [illegible] Нове

6. Неуспеси на Дунаву [illegible]ео овај толико осетнији, у колико је [illegible] не беше бивало држање ратоборних [illegible] повредом мена, насељених по Мезији, [illegible]ова Принији, Јелади, Далмацији и [illegible] поможе, Док су легиони лутали по [illegible]дун, узму беху Цариград и Солун у [illegible]веду Бунада освоје. Нарочито је [illegible] које ста-

Већ се раније била — [illegible]оје земље. године — појавила нео[illegible]. Јасно је зидинама одабрана војска [illegible]рати окревена; ну они после [illegible] не оклева, те пили. Него баш оне годи[illegible]шње Острво несрећно ратовао на [illegible] војску на Солуна много озбиљни[illegible] упути Кон-

Прича се да је [illegible]бали Дунава послао некаке захте[illegible] били одаму овај то одби. Ба[illegible]ту и хаган то, ма чим, тешко [illegible]жида с Об тајну освету одаб[illegible]разговори Тракији и Илирику [illegible] на обали својим грађанима. [illegible]поразума Словене, па измени[illegible] плану и заповеди им да иду [illegible]ноге друге сумње пристану и [illegible]шатор. Тада ска. Савременици [illegible]ме војс сто хиљада војс[illegible] много више.

Град је мало пре био страдао од куге, те је био с мало бранилаца. Сад буде изненада силно притешњен и нападнут свим средствима за која је знала ондашња ратна вештина: гвозденим тучковима («овновима»), вешто израђеним праћкама и разним другим справама којима се бацаху велики каменови. Нападачи беху заклоњени покретним крововима («корњачама»), по којима беху најпре прострли сухе коже, али место ових буду после стављене коже скоро убијених бикова и камила, да их непријатељ не би могао смолом запалити. Јуриш је почео трећега дана, облаци стрела̑ падаху на браниоце градске, силно камење бацаше се на њих, а мноштво нападача, заклоњено крововима, потресаше ударцима моћних справа зидове из основа. Али се ипак зидови држаху. А како се у опсадничкој војсци изроди куга, то принуди многе војнике да се од ње спасу по планинским врховима. То беше уједно спас самога града.

6. Ратовање цара Мавриђија с Обрима и са Словенима: II, 598—602 године.

1. По овоме се нападу видело како су несталне биле везе које тврђаху мир и савез византински с Бајаном. Требало је мало што па да дође до отвореног раскида. Ни то се није дуго чекало.

Поразн, које Петар овога лета претрпе, беху отворили очи Мавријију и он немаде куд, већ опет, место Петра, постави Приска.

Овај, у почетку пролећа (598 године), беше опет пошао против прекодунавских Словена, прешао реку код садашњега Доњега Милановца па онда уз воду, петнаестога дана по одласку са Босфора, дошао у Горње Нове (према садашњем Раму на Дунаву?). Цео овај Присков ход северним брегом Дунава не беше по вољи Бајану који то сматраше повредом свога земљишта. Он најпре протестова Приска за таки поступак, а кад то не поможе, пошље своје Обре те нападну Сингидун, узму га и поруше му зидове, још доведу Бугаре да их населе место Римљана, које стадоше дизати да их преселе у своје земље. Глас о томе дође Приску у Нове. Јасно је било да ће се рат од Словена морати окренути на Обре. — Приск одлучи да не оклева, те одмах пређе реком на Сингу (данашње Острво које је на Дунаву). Одатле укрца војску на лађе, које су га пратиле, те се упути Констаптиоли, тврђавици на левој обали Дунава према ушћу Марга, коју су Обри били одабрали као своје станиште па се ту и хаган налазио. Чувајући се, до краја, раскида с Обрима, Приск оде да се с Бајаном разговори о најновијем догађају. Хаган је седео на обали а Приск је говорио с лађе. Ну од споразума не може бити ништа: хаган гневом плану и стане претити да ће разорити још многе друге градове, и диже се и отиде под свој шатор. Тада Приск заповеди војводи Гудују да узме војске и пође у помоћ Сингидуну. Дотле Обри не беху још отерали Сингидуњане, те кад спа-

зише Гудујево бродовље, видеше да могу бити нападнути с две стране. У први мах покушају и да се одупру непријатељу и наместише против њега испред града кола као утврђење; али после кратке борбе побегну. Тако Приск и Гудуј спасу град и становнике, па сутра дан навале обнављати зидове, а Бугари буду отерани.

2. Због свега овога љут хаган посла Приску посланика и прекиде савезништво; уједно скупи своју војску и поведе је на Далмацију. С њим беше, као обично, велико мноштво Словена. Освојивши дакле неколико градова, дође до Ванкеја или Балеја, иначе непознатога града; приступи му ратним справама и оте га, па разори четрдесет тврђава.

Кад за ту несрећу чу главни римски војвода, посла Гудуја с две хиљаде војника, да прати кретања непријатељска. Овај се упути с одабраном четом, клонећи се царскога пута, по непроходним и склоњеним странама, да не би гдегод упао међу бројно јачега непријатеља. Тако идући, примаче се противнику и спази из далека где пролази мноштво војске, па отправи тридесет људи, да пазе за њом. Ови, странпутицама, пођу и примакну јој се. Била се ноћ давно спустила, кад се, као у заседу, прикрише у шуми, па кад би у поноћи, јуначки пођу напред. Нису много ишли, а наиђу на тројицу спавача које је вино било савладало, заробе их, испитају и сазнају шта непријатељ смера, па их повезане отпреме Гудују. Овај од њих сазна да је хаган одре-

дио две хиљаде људи да чувају згрнути плен, те се прикри и у јутру нападне на то одељење, поби многе, оте плен и предаде га после Приску. — Глас о тој штети много ожалости хагана; ипак он не поче ништа ново против Римљана. Тако протече више од осамнаест месеца.

3. За тим 599 године удари хаган на Доњу Месију и опседе град Томеју, ну Приск дође у помоћ граду и постави свој стан према непријатељу. Целе зиме осташе обе војске у својим утврђењима. На пролеће (600) већ наста глад у граду; али крајем априла чује хаган да иде опсађенима у помоћ и Коментиол и да ће стићи у Никопољ, те се одмах диже против њега. Римски војвода беше на реци Јатру, кад му се непријатељ приближи; ту без боја упропасти сву своју војску и побегне срамно. Разбијене Римљане потераше Обри у стопу и тако узеше Дризиперу (Дрисипару, између Адријанопоља и Цариграда) и већ се спремаху да узму и сам Цариград. Цариграђани су се тада толико уплашили, да су стали озбиљно смишљати да се одселе у Азију у Халћидон.

У исто ово време напали су Обри и Словени у друштву с Лонгобардима на Истру, а словенске војске запретише Далмацији, те је папа Гргур I писао салонском архијепископу овако: «Због Словена, који вам веома грозе, врло сам жалостан и брижан: жалостан сам, јер делим вашу тугу, брижан сам, јер су већ почели продирати кроз Истру у Италију.» Ну

посред толике невоље појави се царству ненадан спас. У главном стану обарском појави се куга која остарелом хагану покоси седам синова, те Мавриhије успе да пораженога оца склони на мир, пошто опет додаде дотадашњој годишњини двадесет хиљада златника. По томе је миру граница обарске и римске државе била Дунав који су Обри смели прећи само кад ратују са Словенима у Дачкој.

4. Ну овај мир није био трајан. Овом га приликом прекиде Мавриhије, и диже 601 године војску против Обара и повери је војводи Коментиолу. Овај на лето пође из Цариграда па се у Сингидуну сједини с Приском, те они објаве војницима да је прекинут мир. За тим се заједно дигну низ Дунав на данашње Острво. Ну ту се Коментиол тешко разболи. Дотле је за овај раскид дознао и хаган, па дигне војску и одмах стане робити Римљанима границу а четворицу синова одреди с војском да бране прелаз непријатељу на леву обалу. Збиља једно Присково одељење пређе на лађама реку и заметне на обали бој. Бајанови га синови не могаху одбити натраг, већ их оно надбије па се ту утврди. Коментиол беше једнако болестан у Виминакији, а Приск с главнином стајаше непрестано на Острву, јер не хоћаше без Коментиола пустити се у буди што пресудно. Међу тим Обри спазише да је оно римско одељење без вође, и нападну му на стан. Одавде Римљани одмах јаве Приску, али овај не беше рад прећи без друга. Ну непријатељ нападаше

непрестано, и он се на послетку преломи, узе на себе сву одговорност и пођe својима у помоћ, те одолеше нападу. Сутра дан пак врати Приск лађе на Острво, да не би војници помишљали на бежање и тако ослабили број и снагу у околу. Обри међу тим нестрпљиво чекаху битку. Приск четвртога дана нареди својима да у јутру буду под оружјем, па, кад свану, распореди војску на отвореном пољу и поче бој. Римски војвода обраћаше сву пажњу да не губи војску и да чува ȍкȏ; зато се ограничаваше да се, у главном, брани. Тако се борило до мрклога мрака без одлучнога успеха; ипак су Римљани били боље среће: погинуло их је свега триста, а од непријатеља — четири хиљаде. Кад се бој прекиде, Римљани се повуку у ȍкȏ. — — Пошто се опет припреми, појави се трећега дана Обрин на нову борбу. Приск дигне своје и зором почне одлучније битку. Војску је тако распоредио, да средиште дочека напад а два крила да опколе непријатеља. Кад се спустило вече, на бојишту лежаше девет хиљада Бајанове војске, а Приск се с победом враћаше свом утврђењу. Него опет десетога дана јаве му да се Бајан по ново подигао. Сад већ војвода не чекаше да буде нападнут. Одмах у јутру, чим је свануло, буде војска уређена и поведена у сусрет непријатељу. Главнина Прискова узе један узвишен стад, а два крила буду намештена да обухвате бокове непријатељске. Сва војска Бајанова пође на узвишење које Приск држаше, али овај одба и

јурне и нагне с висине на њу, а у исти је доба подухвате његова крила. Тако је натерају на једно блато, где се подави мноштво војске и синови неки Бајанови, а овај сам с великом погибијом утече ка реци Тиси. Римљани су бројили да му је у том боју погинуло петнаест хиљада војника. Приск продре даље с војском до Тисе, где се, тринаестога дана, Бајан спремио за нов оглед. Ту обе војводе одреде дан за битку. Бајан нападаше у дванаест редова; али и Приск беше вешто распоредио своје, те одолеше и разбише Обре; а једно одељење римско пређе за тим Тису, нађе на гепидска насеља и поби грдну множину народа па се врати с великим пленом Приску на јужну страну реке. Али Бајан већ скупљаше нову војску, састављену највише од Словена, и двадесетога дана заметне опет битку на обали Тисиној. Сеча је била још већа од дотадашњих, и ова сврши римском победом. Небројени Словени и други погибоше, а падоше у ропство три хиљаде Обара, шест хиљада и двеста људи од разних народа и осам хиљада самих Словена. Све ово беше грдан губитак Бајану. Осим тих заробљеника (преко седамнаест хиљада), беше му у ових пет битака погинуло — што од оружја, што по блатиштима подунавским и потиским — преко шездесет хиљада: Обара, Словена, Гепида, Бугара и других војника! Давно је било прошло од кад римска царевина није на Дунаву дочекала таке успехе. Од кад је, крајем III века, под царем Аурелијаном одступила цар-

ска власт из прекодунавске Дачке, не беше се у тим крајевима јавила ниједном римска војска. Ово беше доиста сјајно славље!

Бајан се, на невољи, пожури да измоли од цара повратак заробљеника, те се с тим прекиде даље ратовање.

5. По обновљеном миру крене се војска кући под Коментиолом који се већ био придигао. Дошавши у Нове, он науми старим Трајановим путем који је с Дунава водио преко Среца и преко Балкана у водопађу Маричину; али међу Новљанима не беше никога ко би га могао провести: толико је од словенских навала био престао саобраћај по том старинском путу. На послетку казаше да недалеко живи некаки старац од сто и двадесет година, који ће знати; а кад га нађоше и позваше са собом, он гледаше свакојако да одврати Коментиола, говорећи на крају: да има већ деведесет година како нико туда већ не иде! Доиста, кад Коментиол ипак пође куда је наумио, војска му грдно страда и једва стиже до Филипопоља.

6. Сматрајући себе обезбеђена од Обара, Мавриције науми да, као и њих, умири и дачке Словене; њему се чинило да тим уједно може и војску очувати да се не распусти и не растури, те да царевина не постане опет поприштем обарских најезда. Већ је, 602 године, била настала јесен; ну то не буњаше Мавриција, јер је он баш војводама и препоручивао рат са Словенима у доба кад лишће опадне с дрвећа, те им не могне бити закло-

ном, а снег падне те стане одавати траг војсци. Глав о заповедништво опет повери брату Петру који опреми преко Дунава прослављенога војводу Гудуја. Овај поби много народа и силно поплени земљу; неки се Словени оглашише као савезници римски. Још је требало по царевим упутствима довршити своје успехе над Словенима, ну војска не хте остати у земљи непријатељској. Незадовољство расташе у војсци; цареве изричне наредбе ништа не помогоше, и они пређу Дунав. Понашање Петрово и нове цареве наредбе покваре ствар још горе: војници се побуне, истакну преда се грубога капетана Фоку и пођу на престоницу. Гомила Цариграђана пристане уз њих, Маврићије буде збачен (23 новембра), а Фока проглашен царем.

7. Пад византинске власти на Балкану.

1. Већ почетак владе цара отмичара беше несрећан: у Италији Лонгобарди с помоћу словенске војске, коју су им Обри послали, нападоше с успехом на грчке владавине; цар Хозроје прекиде у Азији мир, светећи свога добротвора и пријатеља Маврићија; Обри попленише Тракију; обе војске византинске, и она у Азији и она у Јевропи, буду разбијене. Друге године (604) повиси Фока хагану годишњину, надајући се да ће га тако смирити, па посла у Азију јевропску војску. Тако се опет поврати стање које је било пре Маврићијевих победа, чији успеси овако пропадоше; вт балканске провинције остадоше без војне

одбране и, још горе но пре, изложене самовољним ударима непријатељских Словена и Обара. Доиста, док су Персијани отимали на истоку царевини једну земљу за другом, ове на западу беху поплењене, места попаљена, народ разагнан. Градови по унутрашњости, који су понајбоље могли уставити непријатеља, беху не само остављени без војничке одбране него су им и грађани бежали ближе к мору, осећајући се тамо безбеднији. Тако нападачима не би тешко узимати их и рушити.

2. О томе како је пала римска власт на приморју далматинском, сачувало се једно предање, забележено већ у десетом веку. Том је предању могао бити повод или језгра овакав догађај у ратовању римском с Обрима и Словенима: — успеју ови једном да што побију, што заробе, читаво одељење непријатељске војске из главнога града Салоне, и тако га униште да није ниједан Римљанин главе изнео; сад Обри и Словени намисле да лукавством заузму Салону, те их се једно одељење преобуче у одело и оружје потучених Римљана, узме све њихне војничке знаке па се упути граду; срећно прођу поред Клиса који је бранио кланац к Салони, дођу пред град, грађани им отворе капије мислећи да су Римљани, и они заузму град, а с њим паде готово цела област.[1]

[1] По другом предању, доцније забележеном у Томе Архиђакона, Салона је најпре издржала дугу опсаду, а пала је, опет, што су грађани прекинули бранити зидове као дотле.

3. То је стање затекао нови цар Ираклије, кад је 610. збацио Фоку, ступио на престо. Већ прве године његове владе Словени су сами страшно опустошили Истру. Цареви намесници и војводе слабо што могли урадити за спас балканских провинција, јер је целога његова царевања готово сва војска била употребљена да брани, наретку много прече, азијске провинције и Мисир. У персиске руке паде Антиохија, Дамаск, Јерусалим; потекоше потоци хришћанске крви мирнога становништва; часни крст, на ком је Христос страдао, беше заплењен и однесен у Персију, и док једно крило Хозројеве отимаше Александрију с осталом нилском долином, дотле се друго пла-ћеничко расипаше по Малој Азији, па, на послетку, освоји Халкидон и утврди се ту на Босфору, према Цариграду. Због тога су, незаштићене, границе у Јевропи биле као отворена струга, и Словени се 615 године опет згрнуше новим гомилама на Балканско Полуострво и завладаше од тада, без мало, свим провинцијама на њему.

Већ 617 године, кад је царевина била у највећој невољи од Персијана, крене хаган војску на источне крајеве и поплени све до *Дугога Зида*, заробив 70.000 душа. Како је тада Ираклије смишљао и спремао се против Персијана, овај га напад принуди да покуша уредити ствари на Балкану. Тако буде уговорен састанак царев и хаганов, али не у *Сингидуну* или *Виминакији* на Дунаву него *између* Ираклије и Селимврије на Мраморном

Мору; дотле је била потиснута царска граница! И док се Ираклије спремао да сјајем и блеском своје појаве улије у хагана поштовање према царском достојанству, дотле овај дође из Панонија с јаким одељењима која размести тако, како ће заробити цара. Доиста овај једва утече, а од мира не би ништа, но Обри поплене околину Цариграда, а тек 620 године буде на једване јаде углављен мир.

4. Али ни тај мир нити ишта друго не могаше већ спасти царевини полуострва. Не само да се она морала повући с Дунава, него се ни њени градови по унутрашњости више не спомињу. Док је персиска војска спутавала у Азији војничку јој снагу а обарска је у Јевропи сузбијала с једнога бојнога стада на други, дотле су Словени, користећи се тим стањем, пристајали, вољно или невољно, уз Обре, пунили својим густим четама редове њихове војске, а у исто време наносили царевини теже ударце но што беху они које јој задаваше хаганова војска: све оно земљиште, са кога би се потисла царска сила, захватаху они својим гомилама, те се тако насељаваху слободно по великој већини полуострва. Грчкој остајаху, осим околине престоничке, још само неки приморски крајеви и острва.

Самом Цариграду запрети 626 године велика погибао. Пошто Ираклије беше с тешком муком прикупио снагу државну и повео 622 сам војску у Азију, ове се године (626) догађаху пресудне битке између обе државе. Хозроје то осећаше, те беше не само дигао

силне војске него и хагана позвао у помоћ. И док је једно одељење римско, под царевим братом Тодором, разбијало у Малој Јерменској противничке гомиле, и док се Ираклије спремао с главном силом на срце Хозројеве државе, треће једно одељење, од дванаест хиљада људи, беше одвојено да брани Босфор. Тамо беше стигла у Халћидон нова војска шахова, кад се и Обри, прекинувши мир, јавише из Пановије као савезници персиски, а њима се придружише и Словени са полуострва. 31 јула ударише први пут на град. Словени по приморју балканском беху се дотле необично брзо научили поморству, те су већ раније, 623 године, ишли на Крит и друга острва. И док су сад Обри нападали на престоницу са суха, Словени на чуновима, начињеним од издубених дрвета, ударише јој с мора. Али не могоше одолети у неједнакој борби с византинским лађама које их опколе и униште. Само мали број успе да се спасе на обалу, где их дочека расрђени хаган. Он мишљаше да је свему крива њихова слаботиња па их поискажњава смрћу. Овај његов поступак расу савез, јер Словени, увређени и огорчени, одступише, те Обри, остављени сами својим силама, беху принуђени урадити то исто после осмодневне опсаде. Међу палима под Цариградом Византинци нађоше и врло много словенских жена.

4. Неуспех на Босфору нанесе тежак удар господству обарском. У брзо усташе против њих Словени на више страна. Кнез Само, који

је још раније (623) ослободио Чехе од хагане силе, уједини сад против Обара многа западнословенска племена (627). Власт му се пружаше до Спреве и до Карпата Разбив за тим Обре, ослободи и многе Јужне Словене до Саве и до близу Јадранскога Мора. Обарска превласт нагло опадаше на све стране.

Нема сумње да је ове покрете подржавала и византиска дипломатија. Нарочитим је успехом крунисан рад Ираклијев, што и Бугари оставише Обре. Они су имали своја главна насеља, измешана са словенскима, у Углу, земљи на обали Црнога Мора између ушћа Днестра и Дунава. Њихов поглавица Курт или Куврат (634—око 650) покушаваше да прибере снагу свога народа и да се ослободи туђинске власти. Одмах Курту приступи Ираклије, даде му назив и почаст царскога патриција (635), и подстаче га даровима још више против Обара. Уз Бугаре пристајаху и многа словенска племена, те им Обри, забављени у исто доба и на другим странама, не могаху ништа. Ну царев се рад против хагана ни ту не устављаше.

По једном предању, које је сачувано у цара Констатина Порфирођенита (912—959), види се да су се још многи Словени договорно с Ираклијем отргли од Обара и заузели за себе велик део земаља које су дотадашњи напади били опустили на полуострву. То предање изричито спомиње да су то урадила хрватска и српска племена, те да им је цар признао насеља на дотадашњем земљишту

царевинском. Тиме је Обрима пресечен даљи приступ на Балканско Полуострво, а да га опет себи силом извојују, није у њих више било пређашње снаге.

Уједно се могаше сматрати да је и словенска сеоба на полуострво завршена, најдаље у време смрти Ираклијеве (641).

Ако се оставе на страну незначајна сељења словенска на Балкан у време пре Јустинијана, словенска је сеоба имала неколико менâ: најпре су четнички удари ради плена, за тим напади већих војничких одељења опет у почетку већином због робљења али, мало по мало, и ради добитка сталних насеља на полуострву. У тој мени затиче Словене обарски долазак. Од тога доба војна снага византинска све се више сузбија, а Словени освајају себи отаџбину на земљишту римске царевине. Тако они населише цело полуострво од најјужније му тачке, Рта Матапана, до Дунава и Саве, а осим тога држаху, помешани местимично с другим народима, све земље на северу тих река: стару Дачку, Панонију и Норик. С толиком се експансивном силом беху Јужни Словени покренули из своје закарпатске постојбине!

ДРУГИ ОДСЕК

БАЛКАНСКИ СЛОВЕНИ У VII, VIII И ПОЧЕТКУ IX ВЕКА.

I. Месна имена на Балканском Полуострву по словенском насељењу.

1. Насељавајући своју нову отаџбину на Балкану, Словени слушаху како староседеоци зову њена места, пределе, реке, планине, па врло много имена̂ и усвојише. И што год су се у ком крају били више задржали стари становници, више су дошљаци примали од њих старога; а опет много мање онде где је словенско насељење било гушће и силније према римском.

Тако је у крајевима даљим од мора, где је римски живот више претрпео, где су Словени, порушивши градове, растерали становнике а сами се у њима нису станили, јер не беху за градски живот — било више прилике да се забораве стари називи градова и вароши; зато им по унутрашњости у опште има мање трагова. Напротив, ближе к мору и на самој обали сачувано је много више старих имена; то с тога што се тамо беше чешће збило староседелачко насељење, а и иначе се стари живот боље настављао.

2. Тим је начином на приморју јадранском: Скодра постала Скадар, Доклеја — Дукља, Медеон — Медун, Лис — Леш, Олкињ (Олцињ) — Уцињ, Бутоја — Будва, Кадар (Катер) — Котор, Рисин — Рисан Салона — Солин, Трагур(ија) — Трогир, Скардона — Скрадин, Промон (Приамон) — Промина, Нин(ија), доцнији Тенин — Книн, Корин(ија) — Карин, Јадера — Задар, Сенија — Сењ, Албона — Лабин[1]. На Сави се сачува: Сиск(ија) — Сисак; низ Дунав: Ратијар(ија) – Арчер, Алм — Лом, Доростол (Доростор) — Дрстар; у унутрашњости: Наис — Ниш, Улпиана — Липљан; у јужном поморју полуострва, осим многих других: Сир — Сер. Никопољ на Јатру и под Емом сачуваше своје име, а Никопољ на Несту назва се Неврокоп. Друга имена осташе више или мање окрњена: Терсатика — Трсат, Енона — Нин, Дидимотих — Димотика, Антибар — Бар, Адријанопољ — Одрин, Тесалоника — Солун, Епидаур је назван Цавтат, просто према латинском цивитат, а то је значило: град. Виминакија исто тако према кастел (тврђава) назва се Костолац. Многи су називи замењени словенским који су колико толико били слични старим: Дирахије — Драч, Сердика — Средац, Бононија — Бдин. Имена, која беху сложена па им друга реч (део) беше грчка основа пол

[1] Овях имена има још много на приморју јадранском: Му(к)-кур — Мокро (после: Макарска), Тилурија (Мост на Тилуру) — Триљ, Јулиана — Уљана (код Сиња) и тако даље.

(значи: град), добише словенско обличје; тако се Адријанопољ још назва Дренопоље; па тако имамо и Никопоље, Калипоље и многа друга. — Град Сирм(ија) даде име целом околном пределу: Срему.

И острва задржаше, готово сва, своја имена: Курикта — Крк, Крекс (Апсора) — Црес, Солентија — Шолта, Братија — Брач, Фар — Хвар, Иса — Вис, Коркира — Корчула, Мелита — Млет.

3. Од назива горâ сачуваше се два од најзнатнијих: Шар (Скард) и Родопа (Родопа). Прво име Балкану. Ем, замењено је новим: Стара Планина. У Далмацији је остала Промина (Промон, Приамон). Старо је, без сумње, име и Румији, планини код Бара.

У доста су великој количини остали стари називи река. И ту је у неких било врло незнатних гласовних промена: Дрил — Дрим (Словени му још један крак назваше Белим а други Црним), Арсија (у Истри) — Раша, Драв — Драва, Сав — Сава, Басанија — Босна, Дрин — Дрина, Тимах — Тимок, Асем — Осам, Јатр — Јетар (сад још: Јантра), Ебр — Ибар (данас: Марица, а старим се именом, Ибар, зове само један од три њена извора), Нест — Места, Стримон — Струма; Еброве притоке Тунз и Ергин гласе и данас Тунџа и Ергене. У других су биле веће промене: Кебр — Чибрица, Еск — Искар, Ут — Вид. У трећих су опет гласови толико промењени, да су тако стара имена добила с новим обличјем нова, сло-

венска, значења: Барбана — Бојана, Нарон — Неретва (Неретвина притока Норин прозвана је по граду Нарони), Колап — Купа, Еnej — Уна, Урпан (Урпас) — Врбас, Марг — Морава. Осим ових река Тара има стари траг свом садашњем називу у имену племена Аутаријата који су на њој живели; а тако и Пек у имену Пикенса, те се већ у римско време звао Пикн и Пинк. Стара су имена, из времена предсловенскога, још: Ибрштица (притока Морачина), Лим, Љиг, Лаб, Рашка, Ибар, Расина.

4. Поред ових и многих других имена усвојених од староселаца, дадоше Јужни Словени и многе своје називе. Насеља (жупе и села) ношаху, по општем словенском обичају, у почетку племенско или братствено име, управ презиме. То су она многобројна имена која се сад у српском свршују на -ићи (постало од старога: -итји).

Затечени стари градови, којима није задржан први назив, буду именовани по каком белегу или слици: Сингидун — Београд, Акуминк — Сланкамен, Пауталија — Велбужд (разуме се: град, то јест: Камиљи Град). Ну врло је тешко казати, у опште, за нова имена појединим старим градовима да ли су дана одмах по досељењу, или су тек после, пошто су на развалинама римских места поникла нова насеља, искочила и нова имена. Свакојако Деболију назваше дошљаци Звездом, а стари Таурун зове се данас Земун,

Сервитија (на Сави) — Бербир, Нарона — Вид.

Досељенички племенски градови по жупама називаху се по имену племенском или жупанову; на прилику по људима: Неготи, Колаши и Оногосту, назваше се њихови градови: Неготин, Колашин, Оногошт (= Оногостов). Још се градови и друга места, насељена или ненасељена, назваше, тада или после, по каком знаку: Брус, Соко, Равно, Борак, Зеленика, Травник, Перник, Рудник, Волујак, Змињак, Добрић, Гумниште, Мостиште, Буковац, Орашац, Лесковац, Голубац, Црница, Кривача, Јагодње, Требиње, Крупањ, Крајина, Горани, Колари, Пореч, Захум, Подстење, Вишеград, Међуреч, Самобор, Вучји Трн (сад: Вучитрн).

Тако многе реке добише нова имена: споменућемо само да се тесалски Алиакм прозвао Бистрица, а далматински Тилурије или Ип — Цетина, Титије — Крка, Телавије — Зрмања. — Друге примере многобројних назива, које Словени дадоше по полуострву, сваки ће читалац сам лако наћи.

2. Име, племена и говорне разлике у балканских Словена.

1. Име, којим су се јужнословенски досељеници на Балкану звали, било је Словенин у једнини а Словени у множини. Језик свој називали су словенски. Тако су их називали и Грци, тако Арапи, тако Римљани, тако

Германци. То су име носили неки мање а неки више. Њим је западна Јевропа непрестано називала Немањиће (као Стевана Првовенчанога, Милутина, Душана), кнеза Лазара, Бранковиће, Котроманиће и друге наше владаоце. Потомци оних Словена, који се населише у Норику, носе га и данас; наш народ сад њих обично зове Крањцима а наша књижевност Словенцима. Како је ово име доцније у осталих јужнословенских племена потиснуто, колико је где живело, видеће се у даљем приповедању. — Осим јужних, тако су се искад називали и остали Словени. Источни се доцније прозваше Русима, али је једно племе, око Иљменскога Језера, задржавало старо име чак у XII веку. Од Западних Словена, старим се именом и данас тако зову Словаци и Кашуби, а Полабљани се тако називаху док год се не понемчише.

Поред имена Словенин, живело је у многих племена још једно име, знатно а старије од првога. То је име Србин (у множини: Србљи и Срби), које је још у прво време после Христова рођења забележио чувени римски учењак Плиније Старији (23—79). После га је, још славнији, александриски географ и астроном Птоломеј опет споменуо око 160 године. Неки писци узимају да је оно најпре било заједничко свим Словенима, па после да је потиснуто и остало само некима. У Западних Словена ношаше га велик део, те се у њих и данас сачувало, и то у оних Срба које, за разлику од нас, зову Лужичкима. На

данашњем земљишту Источних Словена, на северном Бугу, дакле баш у пределу где су некад живели Јужни Словени, звало се једно племе још у X веку Срби. Колико је ово име у VII веку било раширено међу балканским Словенима, не може се знати, јер га тадашњи писци не спомињу. По изричним доцнијим сведоцбама, из X века, то је име као народно владало у јадранском приморју између реке Цетине и града Бара, па за тим у свем пространом залеђу тога поморја до источне границе моравске водопађе. Ово се име чуло у пределима на југу сисачке Посавине већ у почетку IX века; а да је владало и у доњем Посављу и, даље на исток, у Подунављу сведочи један очевидац у XI веку. Колико је на југ прелазило преко Шара и скопске Црне Горе, не види се. Да је допирало чак међу тесалске Словене, доказује колико дух једне белешке у Константина Порфирођенита толико и назив једнога града на реци Бистрици. То име гласи Српчиште (турски сад: Селфице), а значи: место где Срби живе. У десетом се веку цела тамошња јепархија тако исто звала, а исти Константин пише да се цео један крај солунске области, у његово доба зове српским. Потање о свем овоме, а тако и доцнији спомени, разложиће се даље на свом месту.

2. Уз ова два имена, од којих је једно — Словенин — припадало целом јужнословенском народу, а друго — Србин — једној, и то великој, грани његовој, имало је свако племе своје племенско име. У VII веку има у Јужних Сло-

вена више јаких племена која су већ готово налик на мале државице. Од назива тих племена побројићемо само она која се спомињу већ у VII веку.

Једно од таких имена припада североисточном крају полуострва. То име ношаху Северани, који живљаху пред балканским прелазом верегавским (јамачно данашњим врбичким прелазом између Преслава и Карнобада). Западно од Северана у Доњој Месији, између Старе Планине и Дунава, живело је некаких седам племена, али им имена нису сачувана. Сва остала племена, која су по имену забележена, живљаху у југозападној четврти Балканскога Полуострва. Ну и та су Грци тако записали да је мучно погодити прави изговор.

Од тих су Брзјаци или Брсјаци живели на десној страни реке Вардара, у пределу у ком су данас градови Прилеп, Велес, Битољ и у области Тиквешу. Рунхини су били намештени, како се мисли, на Рединском Заливу. Сагудати су били с Драговићима у равни између Солуна и Бера; и то Сагудати у источном делу долине а Драговићи у западном. Велезићи или Велегостићи или, може бити, Велејездићи беху насељени у Тесалији око Пагасискога Залива. Војинићи пак беху у Епиру.

3. Каке су засебне особине имала ова и остала јужнословенска племена на Балкану, каке су разлике биле које су их одвајале једна од других, данашња наука мало може

с поузданошћу говорити. Таке црте нису утврђене ни за данашње стање међу потомцима оних Словена; како ли је пак некад било, особито у почетку, у време насељења, може се понешто рећи само с погледом на различне говоре ондашњега језика. Па и ту има грађе само за једну страну језика: за гласове његове. Од тих особина, које су делиле појединa племена, а које ће се сад побројити, неке су, без сумње, живеле још у најстарије време нашега живљења на полуострву; друге су тек доцније постале, али и оне доста рано и врло давно. Многе друге знатне гласовне појаве, које почеше у време релативно доцније, неће се овде споменути.

4. Међу знатним гласовним појавима, које нам је поменути, неки се тичу сугласника а неки самогласника. Тако је, од прве гомиле, изговарање групе гласова *дј* донело за собом крупне диалектичке разлике. И ако те разлике нису биле онолике колике су доцније па и данас, опет су гласови, који су у изговору замењивали *дј* (на прилику у речи: медја), већ онда носили у себи заметке свих речених разлика. На тај су начин, после, у северозападном углу полуострва до Цетине реке и до Врбаса изговарала племена ту групу као *ј* (меја). У пределима, који одатле настају к истоку све до Тимока а на југ до иза Прилепа, изговарају је као *ђ* (међа). Између Тимока и (од прилике) Искра чује се *џ* (меџа), а, на исток, у осталим земљама *жд* (межда).

Глас који је постао од групе тј (светја) и кт (ноктј) стао је гласити као ћ (свећа, ноћ) у целом западном делу све до Тимока и до планина које с источне стране зиичу долину Бинче Мораве, за тим до Пчиње па обалом те реке и Вардара даље на југ. Као ч (ноч) гласио је: у пределима који се с истока наслањају на Тимок, у великом планинском склопу из кога се слевају воде Нишави, Бинчи Морави, Струми и Вардару, и у крајевима око горњега Искра. У земљама јужно од тих — око Самокова, Рила па све до Сера — изгубило се јотовање па се сад чује к (нок). На земљишту источно од оних, у којима се чује ч и к, све до Црнога Мора влада група шт (ношт).

5. Стари самогласник ѣ (вѣра) изговарао се као *и* (вира) на северозападу полуострва све до Неретве и Дрине; одатле на југ и на исток (све до Искра и Месте) замењивао га је неки глас најближи чистом *е*[1]. Даље на исток настаје *ја* (вјара).

Језик јужнословенски имао је два полугласника, ъ (сънха) и ь (тьмница, управ: тьмьница) која су била различне судбине у појединих племена. Док су једна чувала оба та полугласника, као племена у старој Зети (доцнијој Црној Гори), у Подримљу и Повардарју; дотле су многа друга племена помешала један глас с другим. Тако су она у водопађи Ибра, Дрине, Босне и

[1] Област гласа *е* доцније се предвојила: источни предели до Ибра добили су чисто *е* (вера), а западни, од Ибра, *ије* или *је* (вјера).

Неретве изговарала оба полугласника једнако (па тако и писала: снъха, тъмница), а тако и племена у источном делу полуострва опет једнако оба (те се обично и писало: снъха, тъмница). Доцније наста у многим пределима занимљив појав. У већини западних страна тежња је да се полугласи замене пуним гласовима (негде оба са *а*: снаха и тамница, а негде ъ са *о*: сноха, а ь са *е*: темница); полугласи се нешто одржавају само у Црној Гори и неким оближњим пределима (у Приморју и Старој Србији), а местимично по гдегде и у Повардарју. На другој страни полуострва, на истоку, не само што се задржава полугласник, који сад заступа оба стара (снъха, тъмница), него и гласови, раније пуни, почињу прелазити у полугласнике. Тако данас имамо с малим изузетком на целој западној половини (до Тимока и до изворишта Нишаве, Струме и Пчиње) пуне гласове а на источној полугласе.

Стари језик имаше и носни глас ѫ, па су га имала, сме се узети, и племена на Балкану у VII веку, само се ова разликоваху по томе каки је био глас који се то кроз нос изговарао. И док је у једних ѫ више личило носном *о*, у других је било нешто налик на носно *а*, а у трећих на *у*. Доцније се, у велике већине доста рано, изгубио носни изговор, па је тако старо ѫ (рѫка) гласило и гласи на северозападу полуострва као *у* (рука; — све до Искра према истоку а према југу донекле низ Вардар). Око Солуна стало је гласити, па се и сад чује често, *ам* или *ан*, где су *м* и *н* као нека за-

мена првом носном изговору. У осталој садашњој Маћедонији, између северне области са *у* и јужне са *ам* и *ан*, влада *о* (рока) или *а* (рака). У источним се крајевима полуострва говорио најпре глас *ѫ*, али је место њега после дошао полуглас (ъ: ръка).

6. У пограничним крајевима опажају се, природно, мешовити појави. Тако у оном планинском склопу, који даје воде Струми, Вардару и источном брегу Бинче Мораве (и њеној притоци Нишави), чује се и *жд* и *ђ*. Чак на горњој Мести, у Разлогу, налази се, поред *жд*, и *ђ*. А поред земљишта у коме се место старога *тј* говори *к*, настаје, с истока, опет пространа област гласа *ћ*, које се тада чује у Родопи и неким деловима Странџе. Ово шарено иде местимично до чудноватости. Тако у «варошу» охридском има честимице *шт* и *жд*, док, иначе, у подграђима и околним селима има: *ћ* и *ђ*. Сличних, и ако ређих, појава (*шт* и *жд* место *тј*, *дј*) има и на другим местима с десне стране Вардара. У Дибри (Дебру) чује се у неким случајевима чак *шч* (на пример: месеешчи = месећи).

7. Значајно је како се слабо међу собом подударају границе до којих се пружају поједини побројани појави. На пример предели, у којима се чује *ћ* место *тј*, нису исти с онима, у којима се говори *е* и *ије* место *ѣ*; или: крајеви, у којима један полуглас замењује оба стара, нису они исти, у којима опет полугласник замењује носни глас: ѫ. Замена групе *дј* гласом *ј* у пределима западно од Цетине и

Врбаса, каке нема иначе на полуострву, издвајала би те крајеве засебно од осталих; али их међу тим глас *ћ* (место: *тј*), глас *у* (место ѫ) и замена полугласника пуним (а) везује за огромну већину земаља у западној половини полуострва. Што су се на земљишту старе Зете и до данас нешто сачувала оба полугласника (ъ и ь) давало би том крају одвојено место од свих осталих на Балкану, али га сви други појави (*ђ*, *ћ*, *е* [*ије*], *у*) везују за суседне крајеве у којима владају ти исти појави. Исто је тако са свим нарочит појав група *шч* у Дибри; али и ову готово сви други појави (*ђ*, *ћ*, *е* и замењивање полугласника пунима: *о*, *е*) удружују с већином западних предела, а опет би је један појав (а место ѫ) у неколико спајао с истоком полуострва.

Ипак видимо да нам ови појави, узети у целини, дају два главна средишта између којих има највише разлика, те се остали предели на њих наслањају. Једно је средиште источно, друго западно. Првом су обележја: *жд*, *шт*, *ја*, и полугласник не само на место оба стара него и место ѫ; другом су одлике: *ђ*, *ћ*, *е* и пун глас колико место старих полугласника толико и место старога носнога.

3. Непријатељства словенских досељеника и римскога света на Балканском Полуострву.

1. Словенско је насељавање ишло уз реке до извора им. Тако је захваћена долина реке Саве, Мораве и Тимока, Повардарје, долине

река по данашњој Арбанаској, обала Јадранскога Мора, у опште равнине удобне за ратарство и плодне земље. Многи староседеоци беху силом подложени, те су их Словени сматрали као робове и презирали као туђинце и људе друге вере, па су их тако и употребљавали као работнике за обрађивање земље.

Испред ове навале многи се староседеоци у први мах сеобе склањаху на југ, у области удаљеније од Дунава, где су нападачи ређе и слабије допирали. Тако се увуче мноштво Романа не само у области око јегејскога приморја, у којима је дотле грчко и погрчено становништво или преоблађивало или било једино, већ и у старинске грчке области у северној и средњој Грчкој. Него доцније их и тамо стигоше Словени. Сад остајаху још само два склоништа. Једно, незнатније, беху јаки приморски градови и многобројна острва; друго, много знатније, планине с њихним неприступним збеговима што Словени, заузевши равнице, оставише староседеоцима. По планинама нађоше многи бегунци уточишта код оне своје браће која су и дотле, настављајући старински живот балкански, живела сточарством. Предели, где су се староседеоци овако независно од Словена држали, били су, нарочито: Пинд у северној Грчкој, тесалске планине Олимп, Оса и Отриј; планине у Акарнанији и Етолији, у Епиру, у Маћедонији; склоп Шара и скопске Црне Горе; високе планине између Ибра и Дрине; плански крај између Нишаве, горње Струме и Искра, од Балкана

до близу горње Мораве; Балкан; Родопа; црноморско поморје око Бургаса и јужно од Визе према Цариграду.

Знатна је промена која наста у друштвеном животу тих бегунаца. За време свих ових најезда, што снађоше полуострво од почетка велике сеобе, они су се, живећи по горама и држећи се једино сточарством, одвикли од тежачкога рада и отргли од земље, те су се после бавили једино стоком као номадски пастири. — По тим својим склоништима они живљаху као заклети непријатељи словенских дошљака. Необичном брзином силажаху у равнице, грабљаху и уношаху добит у своје врлети, где посташе чисто непобедни.

2. Понајсрећнији су били они староседеоци који су се могли дохватити тврдих зидова приморских главних градова. У Солуну беше сила таких бегунаца из Наиса, Сердике, из подунавских градова, из Дачке, Дарданије, сремске Панониje. Ну мало је било таких тврђа које су, као Солун, могле одолети нападима непријатељским. Тако је, на прилику, глава Далмације, Салона, била пала, тако стари јадрански градови Епидаур и Акрувије. Грађани њихови, који нè допадоше ропства или не падоше од оружја словенскога, морадоше тражити спаса у бегу.

Јадна је слика судбине салоњанске. Непријатељ је робио, огањ је прождирао несрећни град, а бегунци се не могаху ни обазрети ни заплакати: мало је ко био толико

на копно у тврду Диоклетијанову Палату код Салоне, коју им неће бити тешко бранити, ако буду нападнути, а која је била довољно пространа, да их се онолико може сместити; одатле би се могли усуђивати и оно својих ближњих њива обрађивати. Тако се с женама и децом превезу и уселе у један део Палате или Спалата, које име Словени за тим преокрену у Сплет. Салона пак оста у развалинама.

4. У ово време тешке невоље притекла је многим Римљанима милостива рука њихова духовнога пастира. Колико је год хришћанска црква у опште, за време сеобе народа и у прва столећа средњега века, имала заслуга за јевропску образованост спасавајући је од разура дошљачкога; толико је и јеванђелско милосрђе радило и олакшавало многи бол, отклањало многи нагли ударац прекога победиоца, утишавало страсну јарост његову. Где је државна власт била немоћна да помогне становништву, остављеном на милост добитникову, јављао се смерни свештеник, више пута и страшан претњама небеске освете а врло често цењен по богатим откупима које је доносио за хришћанске страдаоце. Таку је помоћ послао једном делу балканских невољника папа Јован IV који је седео на римском престолу године 640—642. Сам је био родом из Далмације: сетио се свога завичаја, својих пријатеља, својих, може бити, рођака. Он пошље к њима и у суседну Истру опата Мартина, човека света и њему одана, да међу Словенима купи разграбљене и растурене моћи

хришћанских мученика, и да у њих искупљује заробљење хришћане. С обилатим средствима ишао је за дуго Мартин кроз победне досељенике; сјајан је био успех његова тешкога пута, јер је искупио и ослободио многе Латине од Словена и донео у Рим многе моћи (тело Венантија мученика и остатке од светога Мавра, Асперија, Сулпицијана, Тала, Антиохена, Павлијана). Папа, очаран, подиже у славу тога пута Мартинова, цркву на Латерану, посвећену Мученицима Далматинским.

5. Царевина напротив слабо што могаше учинити за своје невољне државље. Сам Ираклије, истина, после својих победа над Персијанима и мира с њима, доби (628) све границе как је имао Мавријије, али осећаше да је снага царевини веома исцрпена и да јој је преко потребан одмор, па да јој се могне повратити стара чврстина унутрашња. Проводећи око тога неколико година на истоку, није могао почети тако озбиљан посао, као што би била употреба силе против балканских Словена. Доцније, пак, окупи цара нов непријатељ: Арапи. Баш у време кад је Ираклије најжешће ратовао с Персијанима, беше Мухамед основао међу Арапима нову веру и подигао им државу. Сад они, одмах по смрти пророковој (632), узеше сабљу у руку да шире веру његову. Већ 634 године осваја калиф Ираклију Дамасак; за тим падају редом Антиохија, Јерусалим, Александрија и сва Африка до Триполиса. За владе цара Константа II (641—668) почеше Арапи и помор-

ску борбу, те или с војском наваљиваху на богата грчка острва или се, гусарећи, пробијаху по целим јегејским и другим обалама. Једва 655 године успе Констант својим бродовљем да, у главном, устави њихно напредовање по мору; а унутрашње борбе. које тада насташе међу Арапима, прекидоше за часак њихова освајања.

6. Мир, који Византија стече с те стране, употреби Констант на то, да види како стоји царевина према Словенима, управ — на једно велико ратно и политичко проматрање. Године 657 пође он на Словене по старим трачким областима; али је могао брзо увидети да нити се Словени могу истерати из њихових задобивених насеља, нити се они могу тако покорити, па да се над њима заведе редовна крута власт византинска. Па ипак поход није био без икаког успеха. Као што су некад Римљани радили с разним германским народима, тако и Констант, похватав много заробљеника, успе да подложи и принуди више племена на плаћање данка и на признавање врховне царске власти. Осим тога буду повраћена царевини многа знатна места, и на југу и на северу Старе Планине, а у њима остављене војничке посаде. За будућност пак беше остављено: да се, постојано бранећи свој стад, мало по мало, а непрестано, све више стешњавају Словени и њихна самосталност, док не би настало доба да буду са свим покорени. Али Константу не оста за то много слободнога времена, јер га брзо заузеше та-

лијанске прилике, где је имао да брани своје области од Лонгобарада, а мало доцније буде опет принуђен бранити се од Арапа.

7. Међу тим Словени још не беху посустали; онај мах, којим су се дотле покренули, ношаше их и даље. Они се не хоћаху задовољити копном. Научивши се поморству, иђаху да траже плена по отвореном мору. Јадранска обала између ушћа Цетине и Дрима беше класично земљиште илирскога гусарства, па се Словени, јамачно одатле, 642 године искрцаше на талијанску обалу. Тамо се утврдише близу града Сипонта, опколивши свој око прикривеним јамама, па отуд робљаху Апулију (Пуљу). Ајон, војвода беневентски, пошав против њих, паде у једну од оних јама, те га Словени склептају и погубе заједно с неколико његових људи. Доцније се брат покојников Радоалд освети Словенима новим лукавством, и принуди их да се врате преко мора. За владе Константова сина, цара Константина IV Погоната (668—685), словенски гусари иђаху по Јонском и Јегејском Мору: на лаким чуновима од једнога издубенога дрвета пустошаху Епир, Ахају, Тесалију, Ћикладе и обале малоазиске. На тим својим путовима сретаху се често и с арапским морским четницима, пошто ови обновише своје нападе на Византију. Један од најстаријих арапских летописаца (из друге половине VII века) говори о риђим Словенима као народу који његови читаоци лепо познају.

8. Арапи и Словени не беху прости познаници; оба ова народа имаху један за другога много већега значаја у борби коју је сваки од њих водио с Византијом. У те дане Арапи су на западу, у Африци, поступали корак по корак у напред, а на истоку пробијали се кроз Малу Азију и Јегејско Море к Цариграду. Већ 669 године учинише мусломани први, али незнатан, покушај на Цариград; за тим се с великом силом вратише 672, па се после тога, увек одбијени, свакога лета враћаху с новом снагом за нове покушаје. И док су они с таким упорством ударали на главу царевинску, дотле су балкански Словени с једнаким тврдоглавством радили против осталих њених браника на полуострву.

Градови приморски, које је царевина још држала, беху у ово време главни предмет напора словенских и њихове борбе с Византијом. Те су градове Словени природно нападали, јер то беху по свему средишта земљама које су већ били заузели, те су сад тежили да и њима обладају. Несрећни салонски бегунци, на прилику, беху у Сплету, тако рећи, у правој опсади, јер им Словени пустошаху усеве и готово им не даваху помолити се из града. Така се борба нарочито заметала у другој половини VII века око најзнатнијега места после Цариграда, Солуна: природне главе целој Маћедонији. Зато је град, с оне две навале при крају шестога века (580 и 597 године), издржао седам опсада.

9. Тако силне масе из целе југозападне четврти полуострва покушаше да отму Солун баш у време кад су Арапи 676 године по ново опседали Цариград. То су били маћедонски Сагудати, Драговићи, Брзјаци, тесалски Велегостићи и епирски Војинићи. Њихова војска под војводством кнеза Хацона стигне пред град и опколи га с копна и с мора. У опсадном је околу било и жена и деце и свега домаћега имања; мислили су: чим узму град, да се у њему настане. — Да ли је овај напад почет по подстицају арапске дипломатије, не може се јемчити; али је несумњиво да су Словени, дајбуди због себе, угађали свој рад с радњом својих природних савезника Арапа. Неколико дана јуришали су са разних страна: док су једна одељења сипала на град стреле, бацала упаљене зубље и грухала из махина камење, друга прислањаху лествице уза зидове, а лађе почеше битку у луци. Солуњани беху у трепету, али се брањаху; много им поможе силан ветар који стаде дувати, те се словенске лађе стадоше бити и разбијати једна о другу и многе се потопише. Грађани приписиваху свој спас, и у овој опсади као и у ранијима, светом Димитрију чије су мођи биле у њихову граду. Причало се како се у белом плашту јавио по зидовима а за тим ишао по мору као по суху. Војвода Хацон беше продро у град, али га тамо погубе. Словени се устраве и поколебају па, после великих губитака, одступе.

10. **Али** овај неуспех не беше довољан да одврати Словене од Солуна. Старим узроцима придружи се и нов: многи Римљани, робови словенски, користише се недаћом коју претрпеше њихови господари под Солуном: уграбише ову прилику и стадоше бежати од њих у град, односећи им често са собом многе ствари.

Не смејући се већ сами у се поуздати, опремише племена обарском хагану посланике с многим даровима и с позивом да заједнички ударе на Солун, једини град који не само пркоси њихним нападајима него је још постао уточиште свих римских бегунаца. Хаган прими понуду и подиже многу своју војску састављену, као и увек, од Обара, Словена, Бугара и других народности. Драговићи, понајближи Солуну, беху примили на себе да спреме потребну храну. Ово беше две године после словенскога трећег узалудног нападања, а ове исте године опседаху и Арапи царску престоницу с небројеном војском сухоземном и поморском.

Било је лето кад је хаган кренуо војску. Пред осталом буде послана одабрана коњица, да изненади грађане. Ови не слућаху ништа и, како је било време жетве, многи беху са стоком и осталим потребама у пољу градском, кад се од једном са свих страна појави хаганова предводница. Мноштво радина буде што поубијано што заробљено, све њихово заплењено. — — После неколико дана стигне и главнина с опсадним справама. Ове беху још

страшније од оних употребљених 597 године. Грађани дрхтаху, а страх им умножаваху бегунци из Подунавља који, одавна застрашени силом обарском, не могаху сад напричати довољно страхота̑ о непобедном непријатељу. Опсађенике напротив храбраше јепископ Јован, улевајући им наду на спас с помоћу Божјом и његових угодника. То држаше многе да не клону: један војник, који бацаше камење на непријатеља, писаше на једном камену име светога Димитрија па га хиташе с речима: „У име Бога и светога Димитрија!" Уз то им дође од цара префекат Харије па узе у своје руке одбрану градску, и хаган, и ако је силно наваљивао, опет не могаше постићи одлучнога успеха. Зато кад Солунци тридесетога дана опсаде понуде хагану откуп, па да макне војску, он га прими, па се врати у Панонију, водећи са собом многе заробљенике. Словенска племена, немајући куд, утврде тако исто с царством мир, обећавајући добро суседство граду. Тако се и тај њихов четврти покушај сврши без успеха.

4. Мир словенских племена с царевином. Почеци хришћанства у балканских Словена.

1. Много горе од Словена и Обара под Солуном прођоше тада Арапи под Цариградом. Страшна „грчка ватра" спали већи део њихова бродовља, а 30.000 војника паде од јуначких градских бранилаца; то их принуди на одступање, али у повратку још горе стра-

даше, тако да се од њих мало ко вратио кући. Те и раније недаће притераше калифа да понуди и утврди 679 године с Византињанима тридесетогодишњи мир. Погодбе беху за Римљане и славне и корисне. Глас о томе рашири се и на исток и на запад па оде и к Обрима и Словенима.

Дотле је без сумње на многим тачкама било спремљено земљиште за мирнији живот словенских дошљака с царевином и с осталим балканским светом. Може се узети да је и дотле бивало местимичнога мирења Словена са староседеоцима; да је настало поступно зближавање између оба противника. Племена, најближа престоници, беше умирио Констант још 657 године; она око Солуна смирише се 678. Нешто је слично бивало и на другим местима. Само то, што је много раније могао ићи међу Словене опат Мартин, показује приступност словенску. Уз то се треба сетити да је Мартин био по природи своје дужности мисионар. Нема сумње да је његово бављење и путовање међу Словенима оставило трага за собом и уравнило пут по коме су јамачно ишли други свештеници далматински, спремајући земљиште да се Словени зближе са староседеоцима и да се покрсте. Што су се Салоњани усудили вратити с острва̑ на копно и што су се надали да ће моћи радити нешто околне земље, казује да су и сами Латини, склоњени по приморју, почињали примицати и мирити се с дошљацима; догађај са Сплећанима, без сумње, није био усамљен.

2. Одлучан прекрет у везама словенско-римским донесе 679 година.

Кад за онај мир с Арапима чуше обарски хаган и они Јужни Словени који беху заузели западне провинције полуострва и пределе даље к северозападу, одмах се побојаше незгода̂, ако сами остану и даље с Византијом у непријатељству. Зато и хаган и словенски кнезови пошљу цару дарове по посланицима и затраже мир. На то цар пристане и призна Словенима насеља на полуострву, а они опет признају њему над собом врховну власт. Тако настане мир и тишина и на западу као год и на истоку царства.

Последице овога мира почеше се осећати. Сплећани се обратише за помоћ у Цариград, те одатле буду позвани околни Словени да буду на миру с грађанима. Па и остали се Латини, по јадранском приморју, стадоше мирити са Словенима. Ови им допусте да могу излазити из својих градова и радити поља око њих, па се и сами почеше насељавати по њиховим градовима.

Ово је мирење, у главном, толико напредовало на јадранској обали, неред се толико таложио, да се могло мислити на делимично обнављање старога стања.

3. Прве је кораке учинила римска црква изашиљући као свога посланика Јована Равењанина са задатком да обиђе тамошње хришћане и уради што треба за повраћање црквенога уређења. Јован се устави најпре у Сплету, наследнику старе Салоне која је некад

била колевка хришћанству у Далмацији па за тим, до своје пропасти, имала архијепископску столицу и власт над свима јепископима у тој области. Јован посаветова Сплећане да у свом граду васпоставе достојанство салонске цркве, а они то, захвални, приме и изаберу њега за свога првога архијепископа. Кад и папа све то одобри, посветив Јована и пренев на Сплет сва права Салонина, нови се архијепископ одмах прихвати посла. Не само уреди митрополиску цркву и свештенство, него иђаше по Далмацији па ћа и по словенској земљи, урећујући Латинима цркву: обнављаше храмове, посвећиваше јепископе, размешташе свештенство по парохијама.

Природно је да је главна брига Јованова била посвећена Сплету. У граду беше од пре триста и педесет година храм Јупитеров те га Јован очисти од многобоштва и троноса за цркву. Још је архијепископа, особито, била жеља да у новоосвећеном храму намести моћи светога Дујма, које некад беху украс и углед далматинске митрополије. Та је светиња сад била под развалинама салонским, и он одлучи да је одатле извади. Сабере народ, и упуте се у Салону, онде где је пре била василика. Место, где су биле свете моћи, беше испод земље, и знали су га још неки, али га је сада покривало трње и шибље. Сви навале на посао, уклоне грање, одмакну и велико камење и рушевине, па стану копати. У некој дубини спазе ковчег, те прискочи архијепископ са свештеницима и брзо га дохвате, само да се

што пре уклоне од Словена па га затворена однесу у Сплет. Кад га тамо отворе, не нађу тело светога Дујма већ мученика, блаженога Анастасија. Други се дан опет врате у Салону и тад ископају тражене мођи, па похитају с њима у Сплет. Кад се овај ковчег отворио, нађено је тело светога мученика целокупно, а на прсима његовим јеванђеље у сребрним корицама. — — Тек се од сад могаше сматрати да је Сплет у црквеном погледу наследио Салону, кад се обогатио оним што је њу највише красило у очима хришћанскога света: телом једног од првих учитеља хришћанства. С тога је некадашњи многобожачки храм Јупитеров и посвећен у славу светога Дујма. Па ту и данас светац почива, а уз њега блажени Анастасије.

4. Али рад Јована Равењанина није се ограничавао на одржање и поправљање онога што је затекао. Он прегну да умножи своје стадо тековином нових верника. У опште се сме узети да је и раније било појединачких прелаза у хришћанство, колико у домашају сплетске цркве, толико и под руком осталих староселачких свештеника. То је могло почети од првих зближења̑ дошљака̑ са урођеницима (чим су се проповедници могли разумевати са Словенима). Али тек од реченога мира пође ствар живље, и као брза последица мирнога стања беше да су колико Јован и његови, толико и други староседелачки свештеници по разним местима, почели мало по мало проповедати Христову науку Словенима.

Њихов је успех у осталом био незнатан, јер су књиге биле писане и служба божја и сви обреди свршавани на латинском или на грчком језику, па су Словени, не разумевајући нове вере, волели остати верни оној коју са собом донеше из старе постојбине. Највише успеха имало је проповедање хришћанства међу оним Словенима којима се после у писаца спомиње име Хрвати. Ту је заједнички радило и царство и папство. Папин посланик, солинско-сплетски архијепископ Јован, успе те се многе словенске поглавице око његове столице одрекоше многобоштва и покрстише. Тај чин, поред великога културнога значаја, имаше велику вредност и за ондашње политичке прилике. Да би покрштени Словени остали на миру с месним латинским хришћанима, буде, поред ранијега мира с царевином, утврђена погодба по којој се они заветоваше папи да неће никад на хришћане нападати. Папа опет са своје стране узме њих под заштиту своју: да ће им Бог бити бранич и осветник ако кадгод други народи ударе на земљу њихову и зарате им, а победу да ће им испросити ученик Христов свети Петар.

Тек од сад могаху Јован и други не само радити на раширењу вере него и на уређењу црквенога стања, нарочито дубље у земљи међу Власима који су дотле и у том, црквеном, погледу трпели од Словена.

5. Поред рада црквених људи, који је био на корист царевини те га је она без сумње потпомагала, радиле су и државне власти мало

по мало на свом задатку према Словенима. Главни таки рад захватао је трачке крајеве јужно од Балкана. Тамошњи Словени беху од осталих одељени високим и тешко прелазним природним преградама, са севера Балканом и са запада Родопом, и зато беху остављени сами себи према Византији. Овој напротив сам стад њене престонице па и других тачака, које су јој тамо биле остале, даваше сав мах да развије снагу свога утицања на тај део Словена. Доиста је ту она постигла знатне успехе и у политичком и у народном погледу. После краткога времена она у већине онамошњих племена, особито јужних, не налази никаких непријатељстава.

Да је, међу тим, таки рад по другим странама наилазио на тешкоће, да није свуда и увек било довољно смотрености у царских људи, показују догађаји, којима се око Солуна поновише времена ранијих раздора и опсада.

6. Било је почетком прве владе Јустинијана II Ринотмита (685—695). Словени су око Солуна мировали и држали примљене угодбе, кад солунски управник окриви у цара, како би се рекло, са свим без разлога, рунхинскога кнеза Пребуда (Первуда) да некако зло смишља граду цареву. Лакоумни Јустинијан поверова тужби и заповеди да му доведу у Цариград свезанога кнеза словенскога. Пребуд се у то време десио у Солуну, те буде изненада ухваћен и у оковима послан на Босфор (685).

Кад то чују Рунхини и њихови суседи око Струме, затраже да им се Пребуд осло-

боди и врати. Цар је у то доба ратовао с Арапима, и обећа им га послати, чим се сврши ратовање, те се Словени умире. Ну Пребуд више не вероваше Грцима, и он, по савету једнога царскога тумача, побегне из Цариграда, да се сакрије међу својом браћом; али то му не пође за руком, буде опет ухваћен, враћен у Цариград и погубљен по наредби нечовечнога цара.

Словенска племена, нарочито она око Струме, Рунхини и Сагудати, одлуче да се за то жестоко освете Солуну. Најпре су две године дана пленили околину, одводили робље и затворили град, да му се није могло приступити ни сухим ни морем. У овом је била така глад, да су неки грађани утекли из њега, а други, који осташе, јеђаху магареће и коњско месо и другу рђаву храну. Како је цар био у рату, могао им је послати у помоћ само десет малих лађа с хлебом. Али је то било премало, па се од те исте војске одвоје бирана момчад и на лађама се пробију да купе хлеба у Велегостића, који су били остали у миру с царевином. Кад ово дознају главари драговићски, помисле да је у граду мало ко остао, осим стараца и нејачи, и да је најбоља згода за напад. Јаве савезницима, те Сагудати и Драговићи ударе на град са суха а Рунхини с мора (686). Требало је да дођу и они са Струме, али је њих некако привиђење заплашило, те се не крену.

Солунци дрхтаху, кад непријатељ удари. Нападао је три дана узастопце, и главни му

је напор био на северно подграђе, које је бранио прост зид, те се ту око неких малих врата борба најупорније завргла; а ударало се и на другим местима, на суху и у луци. Трећега дана успеју Словени да запале она врата, али им гвоздени оков на њима не даде да продру у град: многе им старешине попадаше у том окршају, те војска одступи носећи мртва телеса својих војвода. По доцнијем причању солуњанском, град је и сад спасао лично свети Димитрије.

7. Одбијени одатле, Словени су непрестано нападали на оближња места грчка, одводили многе у ропство, отимали имања и чинили свака зла Солунцима. Они се нису одрицали намере да освоје Солун, спремали су се да га нападну, па се, и по шести пут, дигну на њ, али и опет без успеха (687). За тим се мало смире, док се Рунхини и Струмљани не бацише на Јегејско и Мраморно Море: пленили су лађе које су носиле хлеб у Цариград, пустошили области на Мраморном Мору и стизали до самога цариградскога пристаништа.

Ово показа цару да несрећа и беда не виси само над Солуном него да и престоница трпи. Како су му тада биле руке слободне, пошље Јустинијан преко Тракије јако коњичко одељење против струмских и осталих Словена, па се и сам крене на њих (689).

Док је још једна словенска војска опседала Солун, Струмљани беху заселил у брдима и заузели кланце и утврђена места, па дозову у помоћ и разне друге словенске кнежеве. Ју-

стинијанова војска продре из долине реке Месте у струмску област, савлада отпор утврђених Словена, те се ови, који не погибоше и не падоше у ропство, распршташе. Цар пак окрену војску у помоћ опсађеном граду; Рунхини, струмски и други Словени беху надбијени, и град се ослободи. Нека племена буду силом покорена, а нека, више или мање, принуђена да моле за мир. Јустинијан хтеде до краја исцрпсти сву корист од свога успеха, да једном за свагда утврди царску власт на земљишту старе јужне Маћедоније. Зато се прими средства које је он неколико пута употребио и на другим странама: пресели силом многе Словене из Јевропе у Малу Азију, где му не само не могаху бити од штете него се могаше надати и користи од њих. Најкривљи су му се могли чинити Рунхини и други суседни приморци, те их нешто пресели даље од мора, уза Струму, а нешто, рекосмо, у Азију.[1] На земљишту пак, које тада стече царевина, буде подигнута засебна управна област, струмски темат, са чврстим војничким уређењем; свуда по њему буду позидане тврђаве и јаке стражаре, колико ради нападача испреко границе, толико и ради самих домаћих Словена.

8. Оваки свршетак словенске борбе са Солуном показује начин како је Византија ми-

[1] Ту од њих склопи одабрану војску од 30.000 момака и брзо је поведе против Арапа. У тој борби (692) пређу две трећине те војске на страну мухамедовску, а свирепи Јустинијан истреби немилосрдно онај трећи део заједно са женама и децом њиховом и оних пребеглица. Само оста нешто жалосних остатака који се још у X веку спомињу у Опсикији на Мраморном Мору.

слила радити с балканским Словенима. Свакојако је било природно што грчки Солун и независни Словени око њега нису могли остати једно поред другога. И, кад онамошњи Словени не могоше обладати тим средиштем своје нове отаџбине, наста време да Солун почне превлађивати над њима. Доиста, осим онога што је Јустинијан урадио, имаше Византија и други један успех: — још су, на име, за време оних опсада почела ретка покрштавања Словена, а од последњих догађаја непрестано учестављају прелаeци у хришћанство. Све то скупа скидаше како тако, и на том крају, многу од оних преграда које између Словена и римскога света подиже дотадашња столетна борба.

5. Пословењавање балканских староседелаца.

1. Сад настајаше, негде одмах негде нешто доцније, лагано зближавање и мирно мешање дошљака са староседоцима. Почеше се и узимати између себе. Тим наста за дошљаке велико питање: питање живота или смрти народне. Познато је како су се сви германски народи, који се населише по провинцијама западнога римскога царства у данашњој Италији, Француској, Белгији, Шпанији и Португалији, изгубили и претопили у покорене Латине — толика је била народносна сила старога римскога и поромањенога становништва. Та је судбина могла постићи и балканске Словене.

Ипак је било разлике између Јужних Словена на Балкану и Германаца по реченим земљама. Прво, Словени су без сумње били многобројнији. Најјача германска маса, која се спустила на западну царевину, беше остроготска, па и она је бројала свега по милијуна душа. Да се Словена више преселило на Балкан, види се по многим бројевима њихних војничких и исељеничких одељења. Али је било још нешто што је Словене држало. Нису они, кô Германци, дошли као војска која се расплине по земљи чувајући градове и крајине; они су дошли као народ, заузели земљу у масама и стали је радити. Чврста уредба задружнога дома била је најјачи браник њихове народности. Тешко је што урадити против онога народа, о чијем се домаћем животу може овако писати како о Словенима пише цар Мавриције: «Њихове су жене својим мужевима верне до неприродности, тако да многе сматрају мужевљу смрт као своју па се од своје воље убију, јер не цене да је живот оно што се проведе у удовству.»

2. За Словене је била срећа што су, у главном, могли мирно провести прво, увек тешко и критично, време насељеничкога живота. Царевина их није могла збиљски нападати и подржавати староселачки елеменат; па и онда, кад је, с временом, могла помишљати да сатре Словенима народност, њен рад не бејаше сложан с главним староседелачким утицањем на њих. Као што је раније говорено, на Балканском је Полуострву, у време словенскога на-

сељења, било три народности: грчка, латинско-влашка и илирска или арбанаска, и од њих је влашка била најмногобројнија и најраспрострањенија. Она је, пре словенскога доласка, била и у политичком погледу прва, била је, тако да кажемо, државна народност. Међу тим је царевина у VII веку готово са свим погубила области с романским становништвом, те је у њој потпуно преобладала грчка народност (на двору, у војсци и државној управи, у цркви и књижевности). Зато је, после, царевина утицала на Словене грчећи их, и тако није непосредно помагала Власима да они својом народношћу преотму мах над овима.

Уз то Словени, оставши за дуго великом већином многобошци, не беху изложени утицају хришћанске цркве латинске и грчке, које су тако много штетиле народности. А кад, доцније, примише Христову науку, Словени беху већ доста очврсли; и уз то већином добише у брзо књиге и службу црквену на свом језику и своју народну цркву. Све им то скупа беше оклоп, да се одбране од страшне асимилационе снаге романских језика, кад после зближавања наста поступно стапање ова два народа.

3. Ово је стапање нарочито убрзано од кад, крајем IX века, готово сви Словени примише хришћанство, а завршено је, негде раније негде доцније, тек после неколико векова. Свакојако је на овом месту понајзгодније прегледати једну страну тога стапања, на име пословењавање староседелаца. Остави-

ћемо, пак, да доцније пропратимо арбанашење и грчење једнога дела Словена, онога што се беше населио у Јелади и Арбанаској па и на многим тачкама јегејскога приморја и југоисточне Тракије. Исто тако, видеће се доцније кака је била судбина староседелаца који се још дуго држаше и живеше у Родопи, Балкану и у планинама које, пружајући се између Мораве и Тимока, везују Балкан с Карпатима. —

На целом осталом, куд и камо већем, простору примили су, при стапању, Словени много мање од староседелаца но ови од њих; управ, ови су од Словена примили толико битнога, да су се пословенили, наметнувши Словенима само један део свога живота, негде више а негде мање.

4. Не може се пратити ово стапање по свима тачкама. Зато ће се, примера ради, споменути само по нешто. У изворном крају Брегалнице, притоке Вардареве, живело је још пре римског времена племе Пеони. Они су, покорени од Римљана и пороманьени, ипак чували доста своје старине, па без сумње и своје име. Кад се пак сад измешаше са Словенима и пословенише, њихови пословењени потомци као да сачуваше свој стари назив. Предео пеонскога племена могли су дошљаци, као и многе друге, лако назвати изокренутим именом. Тако се он после, у средњем веку, спомиње као Пијанац, а становници се тамошњи и данас зову Пијанци. — У пределу старога племена Доклејана догађало се једнако мешање староседелачких Илира са

Словенима, те се њихови заједнички потомци називаху: *Дукљанима*; а тако и на месту старих трачких Тимаха имамо доцније наше *Тимочане*.

Име два предела у Србији, једнога у данашњем ужичком округу а другога у крушевачком, *Стари Влах*, и сад подсећа на некадашње тамошње старинско насељење. Многа имена села таки су исти остаци, на прилику: у сеничком округу: *Урсуле*; у Србији: опет *Урсуле, Негришор, Букор, Буковац, Румска, Барбатовци, Барбеш, Станишор, Крнуле, Бргуле*;[1] у Бугарској: *Церецел, Букоровци, Крнул, Чорул, Гургуљат, Цацуровци, Власи, Херул, Банишор*, и засеоци *Крецул, Барбуловци, Витурци*.

Једнаки су трагови имена планина, брегова, висова: у Босни: *Романија, Влашић*; у Црној Гори: *Дурмитор*; у Србији: *Корона* (вис на Кабдару), *Влашић, Мицур*; у Бугарској: *Чирчилат, Мумул*.[2]

5. На великој већини простора, на ком је извршено пословењавање староседелаца, владао је латински језик; арбанаски се чуо у пределу између горњега Лима и мора, а грчки доста по приморју јегејском и црноморском.

[1] Још су биле *Бргуле* и у Босни близу Вареша, а имају и села *Бргули* у Боци Которској, и *Бргуље* у округу задарском и *Бргујац* на Вису у Далмацији.

[2] Сви називи, који су горе наведени из Бугарске, припадају трнском и околним брдовитим крајевима. У Средњој Гори, између Копривштице и Панађуришта, имају ова влашка месна имена: *Урсулица, Крецул, Чербул, Мерул*.

Латински језик беше дотле претрпео на полуострву знатне измене. Кад су га Илири и Трачани примали од својих победилаца, задржали су и унели у њ неке особине свога старога језика, те су таки језик, влашки, и затекли Словени у поромањених балканских староседелаца. Сличне промене беше претрпео и грчки језик у устима погрчених Трачана и Илира. Кад их пак сад нови дошљаци почеше пословењавати, а и сами усвајати понешто од њих, примали су и особине тих њихових говора: влашкога, грчкога и арбанаскога. У овом је погледу најзнатнији био за Словене влашки језик.

Мера староседелачкога утицања није у осталом била једнако јака на целом полуострву. Док је словенско становништво на северозападу успело да прими само врло мало старога и да противној страни наметне готово све своје; дотле је оно на истоку већ било у том погледу много слабије, и ту је стари живот балкански показао више жилавости.

6. Знатан појав опажа се у језику свих балканских Словена који су и пре радњу, која ће се догодити у будућности, исказивали неодређеним начином глагола који се мења и садашњим временом глагола: бити или имати или хтети (на пример: имам писати, будем говорити, хоћу донети). Староседеоци пак имаху баш последњи начин, те њихов утицај учини да исти преоблада и у дошљака над осталима и да их са свим истисне. Тако се данас код свих балканских Словена радња у

будућности казује садашњим временом глагола х т е т и (хоћу, ћу) и неодређеним начином (или његовом заменом) дотичнога глагола (на пример: доћи ћу, мислићу).

Али има и других оваких појава који нису општи. Веома је распрострањен, на целом истоку и југозападу полуострва, губитак неодређенога начина, који се сачувао само на северозападу, па и ту се често, негде више а негде мање, место неодређенога начина употребљава перифраса (п о ч е д а п е в а, место: п о ч е п е в а т и). Готово у оним истим крајевима, у којима је изгубљен неодређени начин, раширена је употреба члана који се, на крају, додаје именицама, те у именској промени, заједно с предлозима, замењује падежне наставке, више или мање изгубљене. Сам члан није једнак на целом том земљишту. Док је у источним крајевима свога простора *један*, на пример г л а в а-т а, дотле је у западним *тројак*, на пример: 1) г л а в а - т а, 2) г л а в а - н а, и 3) или г л а в а - в а (нарочито у Дибри) или г л а в а - с а (у Родопи).

Знатно је утицање староседелачко на гласовне појаве словенскога језика. Већ је раније споменуто да се у језику источне половине полуострва не само сачувала полугласност старих гласова ъ и ь него да је полуглас дошао и место некадашњих пуних гласова (ръка, плънина, место: ржка, планина). Поред ранијих примера, додаћемо да се сваки ненаглашени глас *а* замењује полугласом (ъ); ненаглашено пак *е* бива *и*, а *о* бива *у* (на прилику: кун-

чи-то, место: конче-то, то јест: коњче). То је све, без сумње, последица мешања онамошњих Словена са староседеоцима. Истом узроку треба, јамачно, много приписати што изговор једнога истога гласа није једнак у свим крајевима, као што се, на пример, глас *ћ* доста различно чује у устима Дубровчанâ, Бошњакâ, Црногорацâ и Вардарацâ.

7. И речи је продрло доста из влашкога, грчкога и арбанаскога у словенски. Ми их овде нећемо посебице издвајати, јер су се, свакојако, многе од њих говориле у сва три језика. Неке су усвојене од свих или већине дошљака, као: дакле; антрешељ, бања, бисаге, бокал (или: бокар, бокара, букар, букара), босиљак, брига, ватра, гуњ, икона (инкона, инкуна), клисура, коситер, комад, купа, мађија, ормар, погача, прћија, рака, роба, темељ, тиган (и: тигањ), трпеза, цер (налази се и као месно име: Цер), хаљина; дупли, матор, сигуран; вâљати, дурати, крепати, крцати, мањкати, патити, пачати се. Глаголи су грчки већином узимани преко основâ времена аориста, које се свршују на *са*, као: липсати, малаксати, мирисати, педепсати. Многе су речи ограничене на, више или мање, ужи круг: барило (и: барео, суд и мера за течност), барка (чун, чамац), бач (станар), бачило (кошара овчја), бача, бачија или катун (стан), вирети (зеленети), кашкаваљ (врста сира), неча (комад), пипун (диња), пирун (виљу-

шка), пуле (младо магаре), саг (простирка), сидро (котва), тента (шатор, и одатле: тентиште, шаториште), шиндра (дашчице за кров на кући), чот (камен; често и као име месно: Чот). Фортуна и вртуна (холуј, бура), чује се у Далмацији, у планинама по Босни и западној Србији и у Балкану близу Црнога Мора. Знатно је да међу споменутим речима нема ниједне која би казивала штогод из ратарскога живота и рада. Ту Словени нису имали што примати и учити од Влаха и Арбанаса. Напротив, видели смо неколико речи за сточарство.

Сав овај број скупа веома би се умножио кад би се испитивао језик појединих крајева, јер су се у једном примале једне туђе речи а у другом друге, па зато и нема тако много ових речи које би биле опште раширене, док напротив има врло много разних у појединим месним говорима. Узећемо за пример Дубровник, где се, у осталом, врло дуго држао романски елеменат; при том се, појмљиво, нећемо обзирати на доцнији талијански утицај и трагове које је он за собом оставио. У том је граду и данас, осим неких већ горе убројених, знатан број старих латинских и грчких речи: аркуо (земљани суд), бумбак (памук), думна (калуђерица), капса (мртвачки сандук), капула (црвени лук), келомна (ступ), кимак (стеница), лисија (цеђ), машаљ (мужјак у тица̑), непут и непуча (нећак и нећака), поклисар (посланик), пуч (студенац), и других, скупа с првима, преко сто речи. Колико

ли их је пак некад било па до данас заборављено! Уз то треба знати да су све те речи управ основе из којих се после изводе многе друге речи, као: од цер — церов, церовина, церић, церик; брига — брижан, бринути се, забринути; ваљати — ваљан, неваљалац и тако даље.

8. Да се ово мешање и утицање староседелачко на Словене није ограничавало само на језик, са свим је природно. Многе речи примили су Словени једино зато што су примили и оно чему су оне биле име, а што Словени нису дотле познавали. Тако је уз реч гуњ примљено без сумње и одело које је она означавала. Саме друкчије климатске прилике у новој отаџбини чиниле су да се усвоји и многи нови начин живљења. Други биљни свет, друга култура, које затекоше дошљаци, дадоше овима многи нов привредни посао, на пример виноделье. Једнако је било и с многим обичајима, и многим веровањима.

Међу тим, о свему се томе још, готово, не може говорити. Зато ћемо подсетити читаоце само на фисичке, телесне, промене у балканских Словена О данашњем становништву краљевине Србије може се поуздано рећи да је поред свих доцнијих примеса сачувало у главном онаку крв каку је имало после стапања Словена са староседеоцима. Па нека се сад само упореди оно, што Прокопије бележи о коси у Словена VI века, са овим што Владимир Карић пише како је с тим сад у краљевини: «Riђи или црвендлаке ретки су; то је управо најређи тип у Србији»!

6. Бугари.

1. Осим Романа, Грка и Арбанаса, Словени су на полуострву затекли и друге народне стихије, управ остатке Хуна и германских Гота, Херула и Гепида, а и нешто је Обара било насељено. Ну они беху као острвца у мору староседелачком и словенском Ипак се неки од њих доста дуго држаху. У Хрватској је трајао један део Обара чак у X веку. Свакојако сви они, пре или после, угинуше, не оставивши након себе већега трага на Словенима.

Али није тако било са новим једним народом који 679 године бахну на Балкан. То беху Бугари који су и раније споменути како у VI веку нападају полуострво. Они су били огранак велике турске гране и један их је део био остао на Волзи а други је био, даље на запад, с Обрима и под влашћу обарском. О њихову месту у обарској војсци већ је раније спомињато, а тако је речено и како се њихов хан Курт (Куврат), по договору с царем Ираклијем, одметнуо и ослободио од Обара.[1]

2. Курт умре око средине VII века а наследи га син Исперих или, како га Грци зову, Аспарух. Под њим почеше Бугари из својих насеља у Углу, ударати преко Дунава на по-

[1] Једно одељење Бугара беше остало и даље с Обрима, али се велики део завади с њима и најпосле се његови остаци спусте у Италију. Волшки Бугари осташе напротив дуго у сили, ратујући непрестано с Русима, док их у XIII веку Татари не покорише.

луострво. Прешавши на десну страну реке, шираху се из садашње Добруџе по Месији па продираху и преко Балкана у Тракију. Једнако су робили и Словене и градове византинске. То је било баш у време славнога мира, који Константин Погонат наметну Арапима, и после грчких успеха у одбрани од Словена око Солуна, кад оно и други Словени и Обри беху потражили мир у цара. Сад Константин устане да стукне и Бугаре, и диже се, 679 године, на њих сухим и морем пут дунавскога ушћа. Али се он после првих успеха разболи и остави војску на војводама. Ови не могаху наставити његов започетак, те их Исперих, осетивши то, разбије и продре до Варне.

Месиска поља, опкољена спреда стрмим и високим Балканом, страга широким Дунавом а с источног бока бурним Црним Морем, беху баш као што треба Бугарима за насеља. Кад их сад они стално заузеше, Грци и не мишљаху да се даље противе, а ни дунавски Словени немаху за то снаге. Велики део словенских тежака паде дошљацима у робље или работнике; словенски дечаци и девојке продаваху се доцније у ропство у Цариград. Северани буду истиснути, испред верегавскога прелаза балканскога, даље на исток; и оних других седам словенских племена буде силом покорено и размештено даље на југ и на запад. А Бугари наместише свој главни стан на реци Камчији пред Балканом па, даље на североисток, Добруџом до Црнога Мора.

3. Бугари су били војнички народ, управ војничка дружина, којој је рат био прави елеменат. И привредно и друштвено били су много застали. Ни ратарство ни трговина им не беху развијени; ни у њих, колико ни у Словена, није било ни златнога ни сребрнога новца; само што су Словени имали напредну пољску привреду а Бугари још не беху изашли из номадскога пастирскога стања. У опште њихова нарав, живот и уредбе беху са свим друкчије не само од словенских него и од јевропских у опште.

Имали су више од једне жене. Ханови су са собом возили свој харем. У мираз младама давало се злато, сребро, волови, коњи и друго. И мушко и женско носило је широке шалваре, а жене су покривале лице, као и мухамедовке. Мушкарци су бријали главу до коже и, по источном обичају, везивали чалму.

Дворски ред беше са свим азиски: хан јеђаше за засебним столом, а поиздаље около њега јеђаху дворани с пода. Лева страна сматрала се почасном. Углављујући уговоре, клели су се на голом мачу и при том би располовили жива пса. Војнички знак беше им, место заставе, коњски реп као у Турака Османлија.

Главна им је храна било месо; али су га јели само од оних животиња које су сматрали за чисте и од којих би потекла крв при убијању. И у другом су били веома празноверни. Болесницима су везивали око врата трачице и давали камичке којим су приписивали моћ да оздраве. Било је сутучних дана кад није

ваљало заметати битку већ је избегавати. Пре судара су бацали чини, играли, певали и прорицали.

Знатне мртваце или спаљиваху заједно с њиховим пратиоцима или сахрањиваху под могилом у коју би с њима заједно затрпали живе њихове слуге и жене.

Били су у опште врло дивљачни. Пили су из људских лубања као из чаша. Ако оптуженик не би сам признао да је што украо или отео, судија га бијаше батином по глави или му забадаше у месо оштро гвожђе, док год не би признао. Крађа стоке и робова оштро се казнила. Смртна је казна била честа. Племиће, учеснике у бунама, погубили би, а имања њихова, децу и рођаке исто су тако истребљавали.

И политички друштвени живот беше у Бугара са свим противан словенском. Док је у овом владало демократско уређење, у бугарском је било аристократско-монархиско: уз династију Дуло имаху друге јаке породице велики значај; после хана одмах је био, с великом влашћу, савет од шест великаша, тако званих бојлада или бољада.

4. Као год за етнографске тако је исто велик значај бугарскога доласка и за политичке прилике балканске.

Словени, поред све своје многобројности, јунаштва и ратне вештине, не беху Византији дорастао политички противник, а све с тога што не беху уједињени. Узроцима од дотадашњега њихова развића сад се придруживаху

и географске прилике на Балкану, које саме собом упућиваху племена на засебно живљење. То је исто, видели смо већ, било некад и с Трачанима, Илирима и Грцима. Па и сад би се у Словена само с времена на време. због како заједничке погибли, ујединило по неколико племена; иначе, разједињени, бораху се често међу собом сусед са суседом. Зато је Византија и могла имати против њих ратних и политичких успеха.

Али утврђење Исперихове орде на десној страни Дунава донесе оштру промену свих тих прилика. Уз дотадашње непријатеље римске државе приступио је нов противник, толико погибнији, колико је имао баш оно што Словенима недостајаше: јединство и одличну војничку уредбу. Као што су Бугари били готово пре војска но народ, тако је и њихова земља још дуго после личила на војнички стан. Још дуго после многобројне стражаре чуваху границу њихове државе, а око целе области беше трновита ограда. У земљи владаше оштар ред: нико се, и ако је био слободан човек, није смео иселити из земље. Ако би комегод пошло за руком да се прокраде, погранични би то стражари главом платили. У рату владаше гвоздена стега. Пре почетка битке старешине нарећиваху знатнијим и отреситијим војницима да прегледају другима коње и оружје. Зло за онога у кога не би нашли све уредно: одмах би се казнио смрћу. Ко би побегао од боја или ко не би хтео послушати старешине, варварски би био кажњен.

За још једно беше Бугарин погибан Византији: био је врло близу. Месија њој већ беше изгубљена. Сад је ваљало спасавати Тракију, коју већ страшно пустошаху. Како држава беше изнурена од арапских ратова, цар беше принуђен да уговори с Бугарима мир: обавеза се плаћати им годишњи данак и одрече се својих права на Месију [1]

7. Бугари и Византија до краја VIII века.

1 Десетак година остадоше Бугари с Византијом на миру, док га Јустинијан II Ринотмит не поквари као и на многим другим странама царевине. Он одрече плаћање данка, те Бугари усташе али буду одбијени; него они то осветише на Јустинијану кад се враћао из рата на солунске Словене. Па и доцније су (око 707) имали још један сукоб с истим царем. Али ти раздори беху изузетни и без већега значаја, тако да мир од стране Византије даде Бугарима времена да се наместе у својим насељима, која се у почетку не простираху на запад далеко, најдаље до Осма. Они брзо почеше неговати са словенским поглавицама поступно боље везе, тако да су већ под Исперiховим наследником Тервелом словенски кнежеви са својим одељењима учествовали у бугарским ратовима, и тако почели имати дела у државним пословима.

2. Иначе је главни рад Тервелов био да пристаје у раздоре и невоље византинске што

[1] Тракија буде уређена као т е м а т, с војном управом.

почеше (695) збацивањем Јустинијана II, а све услед његове крваве и расипне владавине. Само за двадесет и две године (695—717) доживе тада Византија седам насилних промена на престолу.

Бугарски хан беше један од главних чинилаца у тим променама. Кад се збачени Јустинијан из свога сужањства, на послетку, спасао код Тервела, овај прими радосно бегунца и диже за њега 15.000 коњаника. С том помоћу хановом седе Јустинијан, после десетогодишњега сужањства и потуцања, опет на престо својих дедова (705). За то он и захвали Тервелу сјајним даровима и одликова га почашћу ћесарском, другом, одмах после царске.

Да Тервелова помоћ Јустинијану није била никака срећа по Византију, показаше даљи нереди у овој земљи. Али је Тервел свој поступак поправио 717 и 718 године кад Арапи опседаху Цариград са 180.000 војника и 2.600 ратних и превозних бродова. Док главном одбраном управљаше успешно јуначки и умни цар Лав III Исавријанин, Бугари нападаху на Арапе у Тракији и веома помогоше Грцима, те не само спасу опкољени град, него још потуку Арапе како их нико никад дотле није победио. А што Бугари одмах за тим (719 године) хтедоше опет натурити Византинцима једнога од збачених царева (Анастасија II), то брзо омете цар Лав, коме ратни успеси над Арапима беху довољно обезбедили престо.

3. Од средине VIII века дође ред на Бугарску да у њој поникну међусобице око престола. Старински владалачки дом дулоски паде, а престо захвати Кормисош, родом Укил (753—760). То беше почетак.

У Цариграду међу тим владаше достојни син и наследник Лава Исавријанина, Константин V (741—775). И ако је за своје владе главну бригу имао о црквеној борби коју је још његов отац почео против поштовања икона, опет је будно пазио на сваку корист царевине према силама споља. Држећи се старих окушаних предања римских, хтео је од Бугара најпре обезбедити границу и зато је основао многе нове тврђаве по опустошеној Тракији и наместио у њима много сирских и јерменских насељеника, да тако спречи избијање из балканских кланаца у царевину. Место некадашње дунавске линије, он ствараше сад предбалканску.

Али то даде Кормисошу повод за рат, и он нападе преко Тракије и опусти све до Цариграда. Од тада поче Константин своју упорну борбу с Бугарима, те се седам пута на њих дизао. Видећи слабост у коју им је држава често падала од раздора, хтео је, ако не да је са свим покори, а оно да је тако ослаби и тако држи, како ће бити у његовој власти преко хана и странке великаша њему оданих.

Сад због Кормисошева удара устане Константин да их принуди на поштовање римске границе. Посла бродовље од 500 лађа, које стиже на дунавско ушће те војници плењаху

земљу и робљаху народ; а сам цар поведе сухоземну војску к Балкану. Против њега изађе Кормисош, да му спречи продирање верегавским кланцем у само срце Бугарске. Тако се сретоше војске код грчке граничне тврђаве Марћеле, коју је, мало пре тога, сам Константин био утврдио (по свој прилици на месту садашњега Карнобада). Ту Константин одржи победу и присили непријатеља на мир. Каке су биле погодбе, може се нагађати по томе што је Кормисош престолом платио свој неуспех и тај мир (760). И док је једна широка завера подизала на ханство нову породицу, земља беше у забуни и нереду.

Тим се не коришћаше само Константин V него и многи потиштени Словени. На две стотине и осам хиљада њихових душа диже се и остави тада Бугарску, пређе Црним Морем у Азију и ту се, с царевим пристанком, насели на реци Артани у старој Витинији.

4. Представник нове династије *Угаина* и ратне странке, хан Телец, хтеде осветити Кормисошев пораз, и скупи војску од 20.000 Бугара и Словена, па провали у византинске области, али му изађе у сусрет Константин и потуче га до ноге у крвавом боју код Анхијала (763). Константин се врати са slављем у Цариград, а злосрећнога Телеца погуби раздражени народ и, заједно с њим, све великаше од његове странке.

Бугари су, без сумње, осећали сву тежину борбе у којој се ломило: хоће ли се они одржати или ће изгубити свој значај на Балкану

и слободу развијања свога рада, те постати несвесно оруђе у рукама византинским, док не дође време да и њих постигне оно исто, што је већ било стигло словенска племена на југу Балкана. Зато су били веома огорчени на Византију. И ма да је Константин непрестано имао међу њима својих људи, које је он увек подржавао, опет је национална већина била тако моћна, да су после, осим Кормисоша и Телеца, још неколика владаоца платила престолом своје неуспехе или своје пријатељство с царевином. Тако се у ханству брзо смењиваху: Сабин, зет Кормисошев; Бајан; Умар, из породице укилске; Тохту, брат Бајанов. Кад је Сабин стао мислити о миру с непријатељем, Бугари се састаше на сабор, повикаше: „Због Сабина ће Бугарска пасти под Грке!", и Сабин буде принуђен побећи Константину (763)

Овај пак брањаше својим нападима стање повољно, за њега, у Бугарској. Тако удари на Сабинове непријатеље, и тадашњи хан Тохту и многи великаши падоше у боју с царем, а, за тим, буде већи део земље поплењен и попаљен (765). Али Константин спремаше, одмах, још једну, пету војску, и већ на годину беше из целе царевине сакупљено сјајно бродовље од две хиљаде лађа а уз то дигнута и велика копнена сила. Ну бродовље тако пострада од буре код Месемврије, да је готово цело пропало, те се ни на суху ништа не поче. Бугарска се дакле ипак одржаваше!

5. Сад за осам година настаје тишина између Бугарске и Византије, па се борба понови

774 године под ханом Церигом (Телеригом). Константин V пође, и по шести пут, с војском и бродовљем на Бугаре, и стиже у Варну. Али ту се брзо увери да се силом ништа неће моћи, и склопи с Церигом писмени мир: Бугари се обавезаше да неће нападати на царске земље, а Константин да неће ударати на Бугарску.

Тај се мир одржа свега неколико месеца. Цериг скупи војску од 12.000 људи и пошље је да удари на вардарске Брзјаке и да их пороби и силом пресели у Бугарску. Него за ту ханову намеру дозна цар преко својих потказивача, и он то узе као повреду углављене погодбе, јер је словенске земље на полуострву сматрао као област, правно, византинску. Зато, најпре, брзо сабра војску, као да ће против Арапа, па изненада нападе и расу Цериговo одељење, па онда друге године опет устаде на Бугарску. Али му се ово не даде, највише због буре (775). Него је Цериг непрестано осећао око себе тајне сплетке византинске дипломатије. Зато се притвори и јави цару да мисли тајно побећи из земље к њему; стога мољаше да му јави којим би се поименце људима из своје околине могао поверити. Цар не виде преваре и откри хану имена тајних грчких пријатеља међу Бугарима. Сви они буду одмах по Цериговој заповести похватани и погубљени.[1]

[1] Константина је глас о овом губитку толико огорчио да је своју косу скубао. — — Занимљиво је да је Цериг, 777 године збиља утекао, не зна се ушто, Константинову сину, цару Лаву IV. Он буде, први од Бугара, крштен у Цариграду, ожени се од цареве породице и доби почаст патрициску.

6. Ове исте (775) године умре Константин V а после њега не јави се на Босфору владалац, који би могао прихватити што је он почео против Бугара. У ових напротив окретаху ствари на боље, тако да већ Церигов прејамник, стари Кардам, обнови с успехом борбу с Византијом и започе је (791) срећно победом код Провата (Адријанопољу на североисток). Опет 792 године, код Марћеле где је некад Константин V потукао Кормисоша, победи и Кардам његова унука Константина VI и принуди га да царевина опет почне плаћати годишњи данак својим суседима.

Године 796 поново се зарати; али кад се цар и хан сретоше на Авролеви (северно од Адријанопоља), осташе обе војске седамнаест дана једна према другој, па се тако и разиђоше. Оба, дакле, противника осећаху, после сто и двадесет година борбе и огледања, да се не могу довољно у се поуздати један против другога.

ДОДАТАК.

У почетку IX века добија Бугарска за хана одлучнога и неуморнога Крума, који поче оно што се нису могли усудити његови претходници: понесе се с Византијом, имајући на уму као свој задатак — освојење Цариграда. Крум је пролио многу крв византинску, али га смрт ненадно пресече (815), а наследник му Омортаг не хте наставити његов почетак но се умири с царевином.

Омортагове намере беху друкчије. Као да се у Бугарској чинило да им се најпре треба оснажити с других страна, па поновити покушаје на Цариград. Већ за владе Крумове беше садашња Влашка, између Дунава и Карпата, у бугарској власти; исти хан беше и западну границу размакнуо далеко иза Осма: 809 године паде византински Средац у његове руке, а тако и разна погранична словенска племена. Сад Крумови наследници настављају то ширење на запад и северозапад, и наилазе тамо на два противника. Једно беху словенска племена а друго једна сила нова за Балкан: Фрузи (Франци), чија се царевина из праве Фрушке, доцније Француске, беше раширила преко Италије и Германије до Балканскога Полуострва. — —

Словени на западној половини полуострва живљаху у VIII веку, готово сви, под врховном влашћу византинском. Они су за то време лагано утврђивали себе и своју народност, и мало по мало пословењавали староседеоце што су заједно с њима живели. Мирна тишина између царства и њих биваше прекидана само гдегде и то с времена на време. Тако је око средине века било полуострво узнемирено навалом једнога одељења војске и народа што беше утекло од Обара из околине старе Сирмије па се, с пристанком цара Константина V, било населило на Ћерамиском пољу (југозападно од Прилепа). Поглавица тих досељеника, Кубер, изазва доцније још једну нову навалу словенску на Солун, али онако исто безу-

спешну, као што су биле и све раније у прошлом и претпрошлом веку. Не дуго после тога догађаја буду многа племена словенска у Тесалији и Јелади подложена царевини више или мање (783); напротив она у Пелопонесу посташе, од средине VIII века, још силнија и независнија према Цариграду.

Најтише је пролазио живот у племенâ по северозападном крају полуострва. Ту су, у опште, спољашње прилике најмање утицале на народно развијање, а ту је и царска власт, посебице, најслабије могла имати маха. Зато се народ под утицајем географских прилика прибирао и стварао себи мале политичке центре. Тако је средиште било у крају на југу планине Велебита, око кога се мало по мало прикупљао део народа који живљаше између те планине, Јадранскога Мора и реке Цетине. После тај центар пружи своју власт и преко Велебита и захвати неке тамошње жупе: из њега се развијаше — доцнија хрватска држава. Друга знатна средина ствараше се око главâ и притокâ дринских: Пиве, Таре и Лима. Тамошњи кнежеви вођаху своје порекло од кнежева који у почетку VII века везаше с царем Ираклијем уговор о насељењу свога народа на Балканском Полуострву. Источно од ове беше средина: Морава, око реке тога имена, а источно од Мораве две друге: Браничево и Тимок.

Ну и овај северозапад полуострва не оста за увек у заветрини од спољашњих утицаја и навала Тако почетком IX века Тимочани и Браничевци потпадоше под Бугаре; а

Фрузи, освојивши Истру и оборивши Обарску, заузеше Панонију до Дунава. И на простору старе провинције Далмације узеше Фрузи земљу до реке Цетине и до водомеђе између Уне и Врбаса, па им се предадоше и византински градови у Далмацији (805); али ове Византија доби на траг миром од 812 године, остале пак земље осташе Фрузима.

На тај је начин у почетку IX века Балканско Полуострво подељено између три силе: Византије, Бугарске и Фрушке Словенска су племена, осим оних у Пелопонесу, сва под њихном влашћу; само што је та власт доста површна, изузимајући у пределима у срцу Бугарске, у Тракији и још гдегде по приморју византинском, где је племенима остајало много мање слободнога кретања. Да се та самосталност утврди и ојача у племена̑ на западној половини полуострва, много је припомогла борба која настаје најпре између Бугарске и Фрушке а за тим између Бугарске и Византије. У тој је борби Фрушка у брзо истиснута с Балкана, али између друге две супарнице борба се дуго продужи кроз IX и кроз X век; ти ће сукоби бити предмет причања III одсека ове историје. За време тих догађаја Словени учвршћују средишта својој снази; између тих великих противника они долазе до моћи политичке; ударају темеље свога самосталнога државнога живота. То су почеци политичкога живота државнога у Срба и Хрвата.

Крај прве свеске.